

Η Επίδραση της Εμπιστοσύνης και των Θεσμών στην Καινοτομία και την Επιχειρηματικότητα

Επιβλέποντες: Γκωλέτσης Γεώργιος
Μυλωνίδης Νικόλαος
Φοιτήτρια: Σαμλίδου Ελευθερία

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2018

Ευχαριστίες

Κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας έλαβα μεγάλη και σημαντική βοήθεια από ορισμένους ανθρώπους, τους οποίους θα ήθελα να ευχαριστήσω.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους επιβλέποντες καθηγητές μου, κύριο Γεώργιο Γκωλέτση, Επίκουρο Καθηγητή του τμήματος Οικονομικών Επιστημών, και κύριο Μυλωνίδη Νικόλαο, Αναπληρωτή Καθηγητή του τμήματος Οικονομικών Επιστημών, για την πολύτιμη βοήθειά τους, τη σωστή καθοδήγηση, την υπομονή που μου έδειξαν και την άψογη συνεργασία μας για την πραγματοποίηση της διπλωματικής εργασίας μου.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την κατανόηση και την ηθική υποστήριξη που μου προσέφεραν καθόλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία ερευνάται η επίδραση της εμπιστοσύνης και των θεσμών στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα. Συνήθως, η καινοτομία ορίζεται ως η δημιουργία νέων προϊόντων και υπηρεσιών ή η βελτίωση χρήσης των ήδη υπαρχόντων προϊόντων και υπηρεσιών. Η καινοτομία και η επιχειρηματικότητα επηρεάζονται θετικά από το ποιοτικό θεσμικό πλαίσιο και την ύπαρξη εμπιστοσύνης. Επίσης, επειδή δεν είναι λίγες οι φορές που επιχειρήσεις και άτομα συνεργάζονται για την επίτευξη κοινών στόχων, η ύπαρξη εμπιστοσύνης είναι απαραίτητη για τη διατήρηση της καλής συνεργασίας. Τα αποτελέσματα αυτής της εργασίας έδειξαν σημαντική σχέση μεταξύ της κοινωνικής εμπιστοσύνης με την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα. Αντίθετα, η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση δείχνει να μην επηρεάζει τις παραπάνω δύο μεταβλητές. Σε αυτά τα αποτελέσματα, κατά πάσα πιθανότητα, σημαντικό ρόλο παίζει η ετερογένεια του δείγματος, καθώς αποτελείται από χώρες με διαφορετικό θεσμικό πλαίσιο και διαφορετική οικονομική ανάπτυξη. Άλλοι σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν τις εξετάζουσες μεταβλητές είναι η οικονομική ελευθερία των χωρών και η εκπαίδευση.

Λέξεις-Κλειδιά: Εμπιστοσύνη, Κοινωνική Εμπιστοσύνη, Θεσμοί, Εμπιστοσύνη στους θεσμούς, Ποιότητα Θεσμικού Πλαισίου, Επιχειρηματικότητα, Καινοτομία, Οικονομική Ελευθερία, Εκπαίδευση

Abstract

This paper explores the impact of trust and institutions on innovation and entrepreneurship. Occasionally, innovation is defined as creating new products and services or improving the use of existing products and services. Innovation and entrepreneurship are positively influenced by the quality of institutional framework and trust. Also, because businesses and individuals work together to achieve common goals, trust is a key factor to maintain good co-operation. The results of this work showed an important relationship between social trust and innovation and entrepreneurship. On the contrary, trust in the government shows that it does not affect the two above variables. In these results, it is likely that the diversity of the sample plays an important role as it is composed of countries with different institutional frameworks and different economic development. Other important factors influencing the variables examined are the economic freedom of countries and education.

Key Words: Trust, Social Trust, Institutions, Trust on Institutions, Quality of Institutional Framework, Entrepreneurship, Innovation, Economic Freedom, Education

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	2
Περίληψη.....	3
Abstract	4
1. Εισαγωγή	6
2. Η έννοια της Καινοτομίας	7
2.1. Θεσμοί-Καινοτομία-Επιχειρηματικότητα.....	9
2.2. Εμπιστοσύνη-Καινοτομία-Επιχειρηματικότητα	15
3. Προτεινόμενη Προσέγγιση	22
4. Εμπειρικό Μέρος.....	23
4.1 Τα δεδομένα.....	24
4.1.1 Εξαρτημένες Μεταβλητές	24
4.1.2 Ανεξάρτητες Μεταβλητές.....	25
4.1.3 Μεταβλητές Ελέγχου.....	26
4.2. Υποδείγματα-Αποτελέσματα	28
5. Συμπεράσματα	39
Βιβλιογραφία	41

1. Εισαγωγή

Ήδη από τις αρχές δημιουργίας του κόσμου παρατηρείται εξέλιξη των μορφών ζωής. Οι άνθρωποι οργανώθηκαν σε μικρές κοινωνίες και προσπαθούσαν να βελτιώσουν τη ζωή τους. Η μεγαλύτερη πρόοδος που σημειώθηκε στην ιστορία της ανθρωπότητας είναι αυτή της Βιομηχανικής Επανάστασης. Ο τρόπος εργασίας άλλαξε επιφέροντας τεράστιες αλλαγές στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Το κύριο στοιχείο του γεγονότος αυτού είναι η τεχνολογική πρόοδος.

Η τεχνολογική πρόοδος συνδέεται με την καινοτομία, η οποία συνήθως, είναι μια διαδικασία δημιουργίας νέων προϊόντων και υπηρεσιών ή βελτίωση της χρήσης των ήδη υπαρχόντων. Η σημασία της έγκειται στο γεγονός ότι βελτιώνει την καθημερινότητα των ανθρώπων, μειώνει τα κόστη των επιχειρήσεων, ενώ ταυτόχρονα αυξάνει τα κέρδη τους.

Οι επιχειρήσεις, επομένως, θεωρούνται φορείς της καινοτομίας. Οι επιχειρήσεις μιας χώρας δαπανούν μέρος των εσόδων τους στην έρευνα και ανάπτυξη, ούτως ώστε να βρουν πρακτικές που να μειώνουν τα κόστη τους και να αντιληφθούν επιχειρηματικές ευκαιρίες από την αγορά που να αυξάνουν τα κέρδη τους. Δεν είναι λίγες οι φορές που δύο ή περισσότερες επιχειρήσεις συνεργάζονται για την επίτευξη των παραπάνω στόχων.

Ένας παράγοντας που επηρεάζει την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα είναι το θεσμικό πλαίσιο. Οι θεσμοί είναι απαραίτητοι και ορίζονται συχνά ως διαδικασίες και συνηθισμένες δραστηριότητες (routined). Χωρίζονται σε τυπικούς θεσμούς-που είναι κατά βάση οι καταγεγραμμένοι κανόνες και νόμοι- και άτυπους θεσμούς, δηλαδή η κουλτούρα. Στη βιβλιογραφία αναφέρεται πως μια χώρα που διέπεται από ποιοτικούς θεσμούς, οι οποίοι δεν έχουν πολλούς ελέγχους και κόστη, προάγουν την καινοτομία και τις επιχειρηματικές δραστηριότητες της χώρας.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας για την καινοτομία είναι η εμπιστοσύνη που νιώθουν τα άτομα και οι επιχειρήσεις (agents) ως προς τα άλλα άτομα και τις άλλες επιχειρήσεις, αλλά και ως προς τους θεσμούς, τόσο τους τυπικούς όσο και τους άτυπους. Πιο συγκεκριμένα, όσο περισσότερη εμπιστοσύνη υπάρχει, τόσο περισσότερο η καινοτομία και τα επιχειρηματικά εγχειρήματα είναι πιθανό να συμβούν. Σύμφωνα με τη θεωρία υπάρχει ένα διάστημα, πέρα από το οποίο, η υπερβολική εμπιστοσύνη, αλλά και τα χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης δυσχεραίνουν

τη συνεργασία. Γι' αυτό το λόγο, είναι σημαντικός ο έλεγχος μεταξύ των συνεργατών, ώστε να αποφευχθούν πιθανές αποκλίσεις από τη συνεργασία.

Στην τρέχουσα εργασία μελετάται πώς η καινοτομία και η επιχειρηματικότητα εξελίσσονται στο χρόνο και επηρεάζονται από την κοινωνική εμπιστοσύνη, τους θεσμούς και την εμπιστοσύνη σε αυτούς. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της εργασίας η εμπιστοσύνη που επηρεάζει τόσο την καινοτομία όσο και την επιχειρηματικότητα είναι η κοινωνική και όχι η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση. Η μη επίδραση της εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι το δείγμα απαρτίζεται από χώρες με διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης και θεσμικού πλαισίου.

Η δομή της εργασίας στη συνέχεια έχει ως εξής: στο επόμενο τμήμα αναφέρονται οι σχέσεις της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας με τους θεσμούς και την εμπιστοσύνη, τόσο σε θεωρητικό επίπεδο, όσο και στα αποτελέσματα από εμπειρικές μελέτες. Έπειτα περιγράφεται η προτεινόμενη προσέγγιση, ενώ στο τέταρτο μέρος αναλύονται τα δεδομένα και τα αποτελέσματα. Στο πέμπτο, και τελευταίο τμήμα της εργασίας, βρίσκονται τα συμπεράσματα.

2. Η έννοια της Καινοτομίας

Τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η καινοτομία, η οποία συχνά αναφέρεται ως «τεχνολογική καινοτομία» και συσχετίζεται με την εφευρετικότητα (Autio, 2014). Ο Schumpeter (1934) ήταν ένας από τους πρώτους οικονομολόγους που ασχολήθηκαν με την έννοια αυτή. Στο άρθρο του αναφέρει ότι «καινοτομία είναι μια διαδικασία βιομηχανικής μετάλλαξης που συνεχώς αλλάζει την οικονομική δομή καταστρέφοντας διαρκώς την παλιά και δημιουργώντας διαρκώς καινούρια». Σύμφωνα με την Πράσινη Βίβλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής η καινοτομία είναι μια διαδικασία που ωθεί τις επιχειρήσεις να αποκτήσουν μακροπρόθεσμους στόχους και αφορά «α) την ανανέωση και αύξηση του εύρους των προϊόντων και υπηρεσιών και των συναφών αγορών, β) την εφαρμογή νέων μεθόδων παραγωγής, προσφοράς και διανομής και γ) την εισαγωγή αλλαγών στις διαδικασίες διοίκησης, οργάνωσης εργασίας, συνθηκών εργασίας και δεξιοτήτων στο εργατικό δυναμικό». Ο ΟΟΣΑ ορίζει την καινοτομία ως εξής: «Καινοτομία είναι η εφαρμογή ενός νέου ή σημαντικά βελτιωμένου προϊόντος ή υπηρεσίας, μια νέα

μέθοδος αγοράς ή μια νέα μέθοδος στις επιχειρηματικές πρακτικές, στην οργάνωση του χώρου εργασίας ή στις εξωτερικές σχέσεις».

Οι Landry, Amara και Lamari (2002) συγκεντρώνουν εναλλακτικούς ορισμούς, όπως: «είναι μια διαδικασία επίλυσης προβλημάτων», «είναι μια διαδραστική διαδικασία, στην οποία οι επιχειρήσεις συναλλάσσονται με διαφορετικά άτομα και επιχειρήσεις μέσα στο περιβάλλον, είτε με επίσημο, είτε με ανεπίσημο τρόπο, κάτι που τις εντάσει στα δίκτυα», «είναι μια διαδικασία ανταλλαγής γνώσεων και εκμάθησης (μέσω χρήσης, εφαρμογής ή sharing) που δημιουργεί ένα καινοτόμο σύστημα». Ο Johnson (2010) αναφέρει ότι «η καινοτομία μπορεί να αφορά μια αλλαγή στο προϊόν ή την υπηρεσία μιας επιχείρησης, μια αλλαγή στη χρήση ενός προϊόντος ή αλλαγή στον τρόπο που ένα προϊόν ή μια υπηρεσία παράγεται». Ενώ, ο Boudreaux (2017) αναφέρει πως «καινοτομία μπορεί να είναι ένα νέο προϊόν, μια νέα υπηρεσία ή ακόμα και μια νέα ιδέα, νέες μέθοδοι παραγωγής, νέοι πόροι προσφοράς, αξιοποίηση νέων αγορών και νέοι τρόποι οργάνωσης επιχειρήσεων».

Ο Schumpeter κατηγοριοποιεί την καινοτομία με την εξής τρόπο: «α) η δημιουργία ενός νέου προϊόντος ή η νέα χρήση ενός υπάρχοντος, β) η εφαρμογή νέων μεθόδων παραγωγής ή πώλησης ενός προϊόντος, γ) η δημιουργία νέας αγοράς, δ) η απόκτηση νέων πόρων στην προσφορά πρώτων υλών και ε) η νέα δομή κλάδου, όπως δημιουργία ή καταστροφή μονοπωλιακής θέσης».

Τα οφέλη της είναι πολλά και παρατηρούνται σε κοινωνικό, οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο. Κατ' αρχάς, εισάγει κάτι καινούριο που διευκολύνει τη ζωή των ανθρώπων, όπως για παράδειγμα η κατασκευή δρόμων για τη γρήγορη και εύκολη μετακίνησή τους (κοινωνικό όφελος). Επίσης, η καινοτομία μπορεί να κάνει ανακατανομή των πόρων σε μια επιχείρηση και κατ' επέκταση να μειωθούν τα κόστη της (οικονομικά οφέλη). Οι George και Prabhu (2003) αναφέρουν πως όταν μια χώρα διαθέτει δυνατότητα καινοτομίας, σημαίνει ότι παράγει «ροή καινοτόμας τεχνολογίας μακροπρόθεσμα» (τεχνολογικά οφέλη).

Οι φορείς που είναι κατά κύριο λόγο υπεύθυνοι και παράγουν καινοτομία είναι οι επιχειρήσεις και συγκεκριμένα, οι επιχειρηματίες. Αυτοί είναι σε θέση να αναγνωρίσουν ευκαιρίες και ανάγκες που παρουσιάζονται από την αγορά και να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα ώστε να τις αξιοποιήσουν προς δικό τους όφελος, αλλά και προς όφελος της κοινωνίας. Αυτή είναι η έννοια της επιχειρηματικότητας. Η

Πράσινη Βίβλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ορίζει την επιχειρηματικότητα ως: «η νοοτροπία και η διαδικασία δημιουργίας και ανάπτυξης οικονομικής δραστηριότητας, λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους, τη δημιουργικότητα, την καινοτομία και την καλή διαχείριση, μέσα σε μια νέα ή υπάρχουσα επιχείρηση». Οι επιχειρηματίες είναι αυτοί που αντικαθιστούν τα νέα προϊόντα με άλλα, καλύτερης ποιότητας. Για να το κάνουν αυτό, είναι σε θέση να αναγνωρίσουν ευκαιρίες από την εκάστοτε αγορά (Boudreaux, 2017).

Ο Schumpeter (1934) εισήγαγε την έννοια του «καινοτόμου επιχειρηματία», δηλαδή «του ατόμου που ερευνά, υιοθετεί και αναπτύσσει μια συμβατική συμπεριφορά». Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να είναι η δημιουργία πρακτικών που οδηγούν στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας. Για τον ίδιο, τα βασικά χαρακτηριστικά για την οικονομική ανάπτυξη και αλλαγή είναι η καινοτομία και η επιχειρηματικότητα. Στις έρευνές του τόνισε ότι η καινοτομία μιας χώρας παράγεται από τους επιχειρηματίες και τις επιχειρήσεις.

Μάλιστα, δεν είναι λίγες οι φορές που δύο ή περισσότερες επιχειρήσεις συνεργάζονται. Ο Cumming (2007) αναφέρει ότι όταν οι επιχειρήσεις συνεργάζονται, αυξάνονται οι αποδόσεις που λαμβάνουν από την καινοτομία. Οι Fawcett et al. (2012) αναφέρουν πως η συνεργατική καινοτομία εμφανίζεται όταν υπάρχει αυξημένη δυνατότητα απόδοσης και δυνατότητα δέσμευσης από την πλευρά των επιχειρήσεων.

2.1. Θεσμοί-Καινοτομία-Επιχειρηματικότητα

Σύμφωνα με τη θεσμική θεωρία, οι θεσμοί είναι απαραίτητοι για την ομαλή λειτουργία μιας κοινωνίας. Με βάση αυτούς, ιδρύονται επιχειρήσεις, υιοθετούνται πρακτικές και πατέντες και προστατεύονται τα δικαιώματα των φυσικών και νομικών προσώπων. Οι θεσμοί είναι αυτοί που ελέγχουν και καθορίζουν πώς θα συμπεριφέρονται τα φυσικά και νομικά πρόσωπα (Bruton, Ahlstrom and Li, 2010), τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματά τους.

Για τους Carney et al. (2009) και Scott (2001) «η θεσμική θεωρία αναγνωρίζει τη σημασία των οικονομικών δυνάμεων για τη διαμόρφωση των κοινωνικών και οργανωτικών συστημάτων και εξετάζει τη συμπεριφορά των οργανώσεων, των ατόμων και άλλων εξωτερικών δυνάμεων». Ο Scott (2001:48) αναφέρει πως «οι θεσμοί είναι κοινωνικές δομές που έχουν ένα υψηλό βαθμό αντοχής και

περιλαμβάνουν γνωστικά, κανονιστικά και ρυθμιστικά στοιχεία». Για τον Gagliardi (2008) «οι θεσμοί καθορίζουν τις δομές ανταλλαγής που επηρεάζουν τα κόστη συναλλαγής και μεταφοράς και επομένως την εφικτότητα και κερδοφορία των εμπλεκομένων σε μια οικονομική δραστηριότητα».

Για πολλούς ερευνητές οι θεσμοί είναι μια συλλογή διαδικασιών που καταλήγουν σε ένα προβλέψιμο και συγκεκριμένο αποτέλεσμα και συχνά την αναφέρουν και ως «ρουτίνα» (Nelson-Nelson, 2002, Jennings, 2013). Οι Styliowicz και Galvin (2010) ορίζουν τους θεσμούς ως δομές (κανόνες, κανονισμοί, κουλτούρα, έθιμα, παραδόσεις) που λειτουργούν σε μία κοινωνία. Ή διαφορετικά, όπως αναφέρει ο Harbi (2010), «οι θεσμοί είναι ένα σύνολο τυπικών και άτυπων κανόνων, που ορίζουν μια συγκεκριμένη συμπεριφορά για τα άτομα της κοινωνίας».

Οι τυπικοί θεσμοί είναι αυτοί που είναι καταγεγραμμένοι και αποδεκτοί από όλα τα μέλη της κοινωνίας. Οι άτυποι θεσμοί είναι αυτοί που δεν έχουν καταγραφεί, τους οποίους, όμως, τα μέλη μιας κοινωνίας ακολουθούν και σέβονται. Οι θεσμοί αυτοί ονομάζονται αλλιώς και «κουλτούρα» και διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή και από χώρα σε χώρα. Αυτό σημαίνει πως οι ίδιοι θεσμοί δεν θα είχαν τα ίδια αποτελέσματα σε όλες τις χώρες.

Η θεσμική θεωρία αναφέρει ότι οι θεσμοί είναι σταθεροί στο χρόνο και δεν μεταβάλλονται εύκολα. Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις χωρών οι οποίες έχουν αναπτυχθεί με ραγδαίους ρυθμούς τα τελευταία χρόνια, με αποτέλεσμα την αναγκαία μεταβολή των θεσμών. Οι Vargo, Wieland και Akaka (2015) ονομάζουν αυτή τη διαδικασία *θεσμοποίηση* (institutionalization) και αφορά την διατήρηση, την καταστροφή και την αλλαγή των θεσμών. Τέτοιο παράδειγμα είναι η Ρωσία, η οποία, όμως, επωφελήθηκε λόγω άσκησης μεγαλύτερου ελέγχου από τις αρχές και την αστυνομία (Alstrom, 2010). Αλλά και η Κίνα είναι ένα πολύ τρανταχτό παράδειγμα αλλαγής των θεσμών που είχε θετικά αποτελέσματα στην καινοτομία και την ανάπτυξη της χώρας. (Romer, 2010).

Όπως είναι λογικό, θεσμοί που έχουν κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά οφέλη, αυξάνουν την εμπιστοσύνη στους θεσμούς από τους πολίτες και τους οργανισμούς (Misler, Rose, 1997). Εν ολίγοις, η θεσμική εμπιστοσύνη ενισχύεται αν καταργηθούν τα εμπόδια στην ατομική ελευθερία, αν επικρατεί η άποψη ότι η

κυβέρνηση συμπεριφέρεται δίκαια ως προς τους πολίτες της και αν οι πολιτικές της κυβέρνησης έχουν θετικά οικονομικά αποτελέσματα.

Έχει ενισχυθεί η άποψη ότι οι θεσμοί μπορούν να ενισχύσουν την καινοτομία. Χώρες με θεσμούς που υποστηρίζουν την ατομική ελευθερία και έχουν πολίτες που εμπιστεύονται τις εκάστοτε κυβερνήσεις, νόμους και κανόνες, διέπονται από μεγαλύτερη δημιουργικότητα, γεγονός που οδηγεί σε καλύτερη καινοτομία. Αυτό σημαίνει ότι αν το θεσμικό πλαίσιο ορίζει ότι με τη δημιουργία ενός καινοτόμου προϊόντος από μια επιχείρηση, αυτή θα δρέπει τα οφέλη (συνήθως οικονομικά και κέρδους), χωρίς να επιτρέπεται από άλλη επιχείρηση να χρησιμοποιήσει αυτή την καινοτομία, τότε η κάθε επιχείρηση έχει κίνητρο να εντατικοποιήσει τις έρευνες για καινοτόμα εγχειρήματα. Αυτό το θεσμικό πλαίσιο έχει ως συνέπεια τη δημιουργία εμποδίων εισόδου για νέες επιχειρήσεις, την αύξηση των εσόδων και του κέρδους της επιχείρησης που έχει εφεύρει αυτή την καινοτομία και τη μείωση του κόστους της, δίνοντάς της ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συζήτηση σχετικά με την ποιότητα των θεσμών. Σύμφωνα με τον Boudreaux (2017), όσο πιο ποιοτικό είναι το θεσμικό πλαίσιο, τόσο πιο πιθανό είναι να δημιουργηθούν καινοτόμα εγχειρήματα και να αναπτυχθεί η οικονομία μιας χώρας. Αν το θεσμικό περιβάλλον της χώρας χαρακτηρίζεται από πολλούς ελέγχους και υψηλά κόστη, τότε επιχειρηματικά και καινοτόμα εγχειρήματα είναι δύσκολο να πραγματοποιηθούν. Ή όπως έχει αναφέρει ο Wang (2013): «οι οικονομίες με μεγαλύτερη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου και οικονομική ανάπτυξη επωφελούνται από το ποιοτικό θεσμικό πλαίσιο». Για τους Shoorman, Mayer, Davis (2007), οι χώρες που είναι προσανατολισμένες στην επίτευξη των στόχων εμφανίζουν μεγαλύτερα επίπεδα εμπιστοσύνης, ενώ χώρες που είναι προσανατολισμένες στις σχέσεις επενδύουν πρώτα σ' αυτή, ώστε να δημιουργηθεί εμπιστοσύνη.

Μία άλλη σημαντική σχέση που έχει ερευνηθεί στη βιβλιογραφία είναι η σχέση της επιχειρηματικότητας με τους θεσμούς και το συμπέρασμα είναι πως αυτές οι δύο έννοιες συνδέονται άρρηκτα. Δηλαδή, η επιχειρηματικότητα δεν θα μπορέσει να ευδοκιμήσει σε μια χώρα που υπάρχουν «αδύναμοι» τυπικοί θεσμοί ή πολλοί και λεπτομερείς τυπικοί θεσμοί. Γι' αυτό το λόγο, η κυβέρνηση της κάθε χώρας θα πρέπει να λάβει τα κατάλληλα μέτρα (δημιουργία και υιοθέτηση

ποιοτικών θεσμών) ώστε να δημιουργηθεί και να διατηρηθεί το επιχειρηματικό κλίμα, ανάλογα βέβαια με την κουλτούρα της κάθε χώρας (Bruton, Ahlstrom, Li, 2010). Με άλλα λόγια, οι ποιοτικοί θεσμοί πρέπει να δημιουργήσουν μια βάση που να φαίνεται το πώς οι επιχειρηματίες δημιουργούν νέα προϊόντα και υπηρεσίες, αλλά και πώς πρέπει να αναζητούν τη νομιμότητα των νέων δραστηριοτήτων τους (Ahlstrom&Bruton, 2001).

Στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου το θεσμικό πλαίσιο είναι αδύναμο, προτείνεται η χρήση της θεσμικής επιχειρηματικότητας, ώστε οι θεσμοί να ενισχυθούν. Από την παραπάνω πρόταση γίνεται αντιληπτό ότι ο «επιχειρηματίας» διαφέρει από τον «θεσμικό επιχειρηματία». Ο ορισμός του θεσμικού επιχειρηματία αναφέρει ότι αυτός «προσπαθεί να αλλάξει ρυζικά ένα θεσμικό πλαίσιο και συμμετέχει ενεργά στην αλλαγή αυτή» (Battilana, Leca και Boxenbaum, 2009). Υπάρχουν, δηλαδή, κάποια χαρακτηριστικά σε ένα πεδίο που αποτελούν κίνητρο για τους θεσμικούς επιχειρηματίες να αλλάξουν. Παράδειγμα τέτοιων ατόμων είναι επιχειρήσεις που ασκούν πίεση στην κυβέρνηση να αναθεωρήσει ή να εισάγει νέες ρυθμίσεις (Bonchek&Shepsle, 1996; Hillman&Hitt, 1999).

Η θεσμική επιχειρηματικότητα, σύμφωνα με τους Battilana, Leca και Boxenbaum (2009) μπορεί να εφαρμοστεί όχι μόνο σε περιπτώσεις που το θεσμικό πλαίσιο είναι αδύναμο, αλλά και σε περιπτώσεις που είναι πολύ ισχυρό. Και φυσικά, δεν περιορίζεται μόνο στα άτομα, αλλά επεκτείνεται και στους οργανισμούς. Τα άτομα και οι οργανισμοί μπορούν να αλλάξουν το θεσμικό πλαίσιο, όχι μόνο με ατομική προσπάθεια, αλλά και συνεργατική.

Έρευνες που έχουν διεξαχθεί, έχουν αναδείξει τη σημασία των θεσμών εμπειρικά, ιδιαίτερα για την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας. Ειδικότερα, οι Acemoglu et al. (2001, 2002, and 2012) και Acemoglu and Johnson (2005) έχουν δείξει ότι οι θεσμοί είναι ο σημαντικότερος παράγοντας που οδηγεί στην καινοτομία. Σε παρόμοια αποτελέσματα έχουν οδηγηθεί και οι Faria, Montesinos-Yufa, Morales και Navarro (2016), οι οποίοι απέδειξαν ότι, πέρα από τους θεσμούς, και το ανθρώπινο κεφάλαιο έχει θετικά αποτελέσματα στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας και μάλιστα, βελτιώνει την ποιότητα των οικονομικών θεσμών.

Οι Zak και Knack (1998) έδειξαν πως και οι τυπικοί και οι άτυποι θεσμοί είναι σημαντικοί για την εμπιστοσύνη. Όμως, οι άτυποι θεσμοί είναι πιο αποτελεσματικοί από τους τυπικούς. Αυτό μπορεί να συμβαίνει επειδή οι άτυποι θεσμοί περιορίζουν

τον καιροσκοπισμό, συνήθως μέσω των θρησκευτικών και κοινωνικών κυρώσεων. Στις χώρες που οι τυπικοί θεσμοί είναι αδύναμοι, όσο αυξάνεται η κοινωνική απόσταση μεταξύ των ατόμων, μειώνονται οι ηθικοί κώδικες και οι πληροφορίες με αποτέλεσμα να αποδυναμώνεται η εμπιστοσύνη. Ο Hasan et al. (2017) έχει βρει συμπληρωματική σχέση μεταξύ τυπικών και άτυπων θεσμών.

Ο Wang (2013) χρησιμοποίησε δεδομένα από 98 χώρες για τα έτη 1996-2009 από το World Bank's Worldwide Governance Indicator. Για τη μέτρηση των θεσμών χρησιμοποίησε τρεις δείκτες (τον Worldwide Governance Indicator, τον Institutions and Risk Guide και τον Political Regime Characteristics and Transitions), με κύριο τον Worldwide Governance Indicator, και συμπέρανε ότι χώρες με καλύτερο θεσμικό πλαίσιο προσελκύουν επιστήμονες στον τομέα της έρευνας, δαπανούν περισσότερα χρήματα στην έρευνα και ανάπτυξη και επομένως βελτιώνεται η καινοτομία στις χώρες αυτές.

Οι Barasa et al. (2017) χρησιμοποίησαν δεδομένα από το World Bank Enterprise Survey και το Innovation Follow-up Survey για την περίοδο 2010-2012 για την Κένυα, Τανζανία και Ουγκάντα σε επίπεδο επιχειρήσεων. Για την καινοτομία και τους θεσμούς έδωσαν ερωτηματολόγια. Πιο συγκεκριμένα, για την καινοτομία οι ερωτηθέντες απαντούσαν στην ερώτηση σχετικά με το αν η επιχείρηση εισήγαγε κάποιο νέο ή βελτιωμένο προϊόν ή υπηρεσία σε διάστημα 3 χρόνων, ενώ για την ποιότητα του θεσμικού πλαισίου αν και σε ποιο βαθμό οι ερωτηθέντες πίστευαν ότι το δικαστήριο ήταν δίκαιο ή διεφθαρμένο και σε ποιο βαθμό αυτό επηρεάζει τη λειτουργία των επιχειρήσεων. Συμπέραναν ότι η επίδραση των πόρων σε επίπεδο επιχειρήσεων στην καινοτομία διαφέρει σημαντικά από χώρα σε χώρα ανάλογα με το θεσμικό περιβάλλον και ότι η ποιότητα των τοπικών θεσμών μετριάζει θετικά αυτή την επίδραση.

Ο Boudreaux (2017) χρησιμοποιώντας δεδομένα από το Global Innovation Index για 141 χώρες για το 2015 συμπεραίνει ότι η οικονομική ελευθερία είναι σημαντική για την καινοτομία μέσω της δημιουργικότητας και της γνώσης. Για τη μέτρηση της οικονομικής ελευθερίας χρησιμοποιεί το Economic Freedom of the World Index.

Οι George και Prabhu (2003) πραγματοποίησαν συνεντεύξεις και χρησιμοποίησαν δεδομένα για τους χρηματοοικονομικούς θεσμούς ανάπτυξης (developmental Financial Institutions-DFI) (περιλαμβάνουν την εκπαίδευση, την

τεχνική και πληροφοριακή συμβουλευτική (technical και informational assistance) και δημιουργούν τοπικά και διεθνή δίκτυα που ενισχύουν το διαμοιρασμό των πληροφοριών) στις αναπτυσσόμενες οικονομίες και συμπέραναν πως αυτοί οι θεσμοί έχουν πολλά οφέλη για τις επιχειρήσεις. Μερικά από αυτά είναι τα εξής: οι επιχειρήσεις έχουν πρόσβαση σε δίκτυα του κλάδου τους και σε νέες τεχνολογίες, προσελκύουν ξένους επενδυτές, ενισχύεται η πιθανή συνεργασία με αυτούς και βελτιώνεται το προφίλ της εκάστοτε επιχείρησης.

Ένας τρόπος ακόμα για να ενισχυθεί η καινοτομία μέσω των θεσμών είναι η δημιουργία της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, όπως αναφέρουν οι Tolbert, Mossberger και McNeal (2008). Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση, όπως ορίζει ο West (2000a,2), είναι «η μεταβίβαση πληροφοριών και υπηρεσιών μέσω διαδικτύου και άλλων ψηφιακών μέσων» και αποσκοπεί στο να βελτιώσει τη σχέση των πολιτών, των επιχειρήσεων και άλλων δημόσιων αρχών. Για την έρευνα αυτή μελετήθηκε ο δείκτης που αφορά στη χρήση της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης από τις χώρες για την περίοδο 2000-2004. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι μεγαλύτερη βελτίωση στην καινοτομία έχουν οι χώρες που επενδύουν περισσότερο στην εκπαίδευση και είναι πιο πλούσιες.

Ο Li(2015) ερεύνει τη σχέση των (τυπικών) θεσμών με τις καινοτόμες πρακτικές χρησιμοποιώντας δεδομένα από 29 κατασκευαστικούς κλάδους σε 30 περιοχές της Κίνας το 2009 και συμπέρανε πως οι θεσμοί σε επίπεδο περιοχών (region-level) είναι απαραίτητοι για την καινοτομία. Για την καινοτομία χρησιμοποίησε τον αριθμό των εγχώριων εφαρμογών πατεντών και για τους θεσμούς την κινητικότητα εργασίας ανάμεσα στις περιοχές της Κίνας, τις δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη και τα ενδιάμεσα αγαθά. Ο Boudreaux (2017) έδειξε πως οι πιο δημοκρατικές κοινωνίες (που υποστηρίζουν τις ατομικές ελευθερίες) συνδέονται με περισσότερη καινοτομία, λόγω της δικαιοσύνης και της λογοδοσίας από την πλευρά των πολιτικών.

Οι Aragon-Mendoza, Pardodel Val και Roig-Dobón (2016) συγκέντρωσαν δεδομένα από το Global Entrepreneurship Monitor για 120.536 περιπτώσεις από 25 χώρες, εκ των οποίων οι 14 είναι ανεπτυγμένες και οι υπόλοιπες 11 είναι αναπτυσσόμενες και από το Growth Competitiveness Index του Global Competitiveness Report του 2009 για να μετρήσουν το επίπεδο ανάπτυξης της κάθε χώρας και το θεσμικό πλαίσιο τους. Τα αποτελέσματα που έβγαλαν επισημαίνουν

ότι οι θεσμοί είναι απαραίτητοι για την επιχειρηματικότητα, αλλά από μόνοι τους δεν είναι επαρκείς. Οι δεξιότητες και οι γνώσεις παίζουν σημαντικό ρόλο για την επιχειρηματικότητα σε όλες τις χώρες.

Οι Anokhin και Schulze (2009) χρησιμοποιώντας δεδομένα από το World Bank's World Development Indicators, Global Entrepreneurship Monitor, World Governance Indicators για 64 χώρες για τα έτη 1996-2002 συμπέραναν ότι σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από διαφθορά οι επιχειρηματικές δραστηριότητες δεν ανθίζουν, ενώ ταυτόχρονα μειώνεται η πιθανότητα να πραγματοποιηθεί κάποια καινοτομική δράση.

Χώρες που έχουν παρόμοια ιστορία φαίνεται να έχουν παρόμοιο θεσμικό πλαίσιο. Τέτοια έρευνα έκαναν οι Misler και Rose (1997). Έχοντας σαν δείγμα 9 χώρες που βρίσκονταν κάτω από τον Κομμουνιστικό ζυγό και χρησιμοποιώντας δεδομένα από το New Democracies Barometer για την εμπιστοσύνη στους θεσμούς (οι ερωτηθέντες απάντησαν στην ερώτηση: «Υπάρχουν διαφορετικοί θεσμοί στην χώρα σας, για παράδειγμα, κυβέρνηση, δικαστήρια, αστυνομία. Δείξτε σε μια κλίμακα από το 1 μέχρι το 7, όπου το ένα δείχνει έλλειψη εμπιστοσύνη και το 7 υψηλή εμπιστοσύνη, πόση εμπιστοσύνη έχετε σε καθένα από τα παρακάτω») και δεδομένα από συνεντεύξεις σε αυτές τις χώρες, συμπέραναν ότι οι διαφορές τους στους θεσμούς ήταν μικρές. Σε αυτές τις χώρες υπάρχει έντονα το φαινόμενο του σκεπτικισμού, δηλαδή δεν υπάρχει απόλυτη εμπιστοσύνη προς τις κυβερνήσεις τους.

2.2. Εμπιστοσύνη-Καινοτομία-Επιχειρηματικότητα

Τα τελευταία χρόνια δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη σχετικά με την εμπιστοσύνη. Αρκετές έρευνες έχουν δείξει ότι όταν υπάρχει εμπιστοσύνη μεταξύ των ατόμων που εμπλέκονται σε μια συναλλαγή οποιασδήποτε μορφής, τα αποτελέσματα είναι θετικά. Στην Οικονομική Επιστήμη, διερευνάται συνήθως η σχέση της εμπιστοσύνης με διάφορες μεταβλητές, όπως, μεταξύ άλλων, η επιχειρηματικότητα, η καινοτομία ή η ανάπτυξη μιας χώρας.

Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2011) η εμπιστοσύνη αντανακλά την αξιοπιστία των ανθρώπων. Οι Boon και Holmes (1991) και Gambetta (1988) ορίζουν την εμπιστοσύνη ως «η προσδοκία θετικών αποτελεσμάτων». Ένας άλλος ορισμός είναι αυτός των Kee and Knox (1970) που αναφέρει ότι εμπιστοσύνη είναι η προθυμία

ενός εμπλεκομένου (agent) να είναι ευάλωτος στις δράσεις ενός άλλου agent που βασίζεται στην προσδοκία ότι ο δεύτερος θα εκτελέσει (perform) μια συγκεκριμένη δράση, σημαντική για τον πρώτο, ανεξάρτητα από την ικανότητα για έλεγχο του δεύτερου. Οι Zaheer, McEvily and Perrone (1998) χρησιμοποιούν ως ορισμό της εμπιστοσύνης τον εξής: «εμπιστοσύνη είναι η προσδοκία ότι ο ένας συναλλασσόμενος (actor) είναι αξιόπιστος για να φέρει εις πέρας τις υποχρεώσεις του (Anderson και Weitz, 1989), συμπεριφέρεται με έναν προβλέψιμο τρόπο, δρα και διαπραγματεύεται δίκαια όταν υπάρχει κίνητρο για καιροσκοπία (Anderson and Narus 1990, Bromiley and Cummings 1995)».

Για τον Dovey (2009) η εμπιστοσύνη έχει 3 χαρακτηριστικά. Έχει όρια, δεν είναι άπειρη. Η υπερβολική και η ελάχιστη/καθόλου εμπιστοσύνη δεν έχει καλές επιπτώσεις στη σχέση των συνεργατών (agents). Επίσης, σημαντικό στοιχείο είναι ότι οι agents έχουν τη δυνατότητα να μάθουν από τους συνεργάτες τους. Για τους Rempel, Holmes και Zanna (1982) η εμπιστοσύνη είναι αποτέλεσμα της πρόβλεψης της συμπεριφοράς ενός από τους agents, της αμοιβαίας εξάρτησης μεταξύ τους και της αφοσίωσης (faith) που δείχνουν. Η ύπαρξη αυτών των τριών χαρακτηριστικών είναι δείγμα μιας στενής σχέσης.

Ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας αναφέρει ότι η εμπιστοσύνη είναι μια πολυδιάστατη έννοια. Οι Zaheer, McEvily και Perrone (1998) διαχωρίζουν τη *διαπροσωπική εμπιστοσύνη* από την *εμπιστοσύνη μεταξύ των επιχειρήσεων* και αναφέρουν ότι η εμπιστοσύνη χαρακτηρίζεται από 3 στοιχεία: την αξιοπιστία, την πρόβλεψη και τη δικαιοσύνη. Ο McAllister (1995) αναφέρει ότι υπάρχουν δύο τύποι εμπιστοσύνης: η «*γνωστική*» (cognition-based) εμπιστοσύνη, που είναι οι απόψεις που έχουν οι agents σχετικά με την αξιοπιστία των συνεργατών τους, και η «*θυμική*» (affect-based) εμπιστοσύνη, που είναι το επαναλαμβανόμενο ενδιαφέρον μεταξύ τους.

Οι Das και Teng (2011) αναφέρουν την *καλοπροαίρετη* εμπιστοσύνη και την *εμπιστοσύνη στις γνώσεις*. Η πρώτη αφορά στην καλή πίστη κάποιου ανθρώπου, τις καλές προθέσεις και την ακεραιότητά του, ενώ η δεύτερη τους πόρους και τις δυνατότητες μιας επιχείρησης, όπως ανθρώπινο και φυσικό κεφάλαιο, τεχνολογία και δύναμη αγοράς. Αυτό το είδος εμπιστοσύνης μπορεί να μην μπορέσει τελικά να αναπτυχθεί, αφού σε περιπτώσεις όπου οι συνεργαζόμενοι φορείς ελέγχονται

αυστηρά, αδυνατούν να δείξουν την ανταγωνιστικότητά τους κι έτσι αναπτύσσεται μια σχέση εξάρτησης.

Οι Rempel et al. (1985) αναφέρουν ότι κάποιες ακόμα διαστάσεις της εμπιστοσύνης είναι η προβλεψιμότητα, η εξάρτηση και η πίστη, ενώ ο Uslaner (2002) αναφέρει την *ηθική εμπιστοσύνη* (moralistic trust), που σχετίζεται με την συμπεριφορά στους άλλους σαν να είναι αξιόπιστοι και μια πιο γενική διάσταση της εμπιστοσύνης (generalized trust) κατά την οποία οι περισσότεροι άνθρωποι είναι μέρος μιας ηθικής κοινότητας. Η ηθική διάσταση της εμπιστοσύνης δεν βασίζεται στην εμπειρία και είναι σταθερή, ενώ η γενικευμένη διάσταση έχει διακυμάνσεις και βασίζεται στα στοιχεία της αισοδοξίας και του ελέγχου.

Όταν υπάρχει εμπιστοσύνη μεταξύ των ατόμων που συναλλάσσονται, τότε τα αποτελέσματα θα είναι επωφελή για όλους. Ιδιαίτερα σε επίπεδο επιχειρήσεων, η ύπαρξη αμοιβαίας εμπιστοσύνης έχει σαν αποτέλεσμα τη μεταφορά πληροφοριών που είναι πιο ακριβείς και σχετικές με το αντικείμενο ενδιαφέροντος και αυτό με τη σειρά του, μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερα επίπεδα εσόδων, κέρδους και καινοτομίας. Άλλα οφέλη από την ύπαρξη εμπιστοσύνης είναι η **αποτελεσματική διαπραγμάτευση μεταξύ των μελών της συνεργασίας, λιγότερες συγκρούσεις και διαφωνίες, αλλά και υψηλότερη απόδοση με καλύτερα αποτελέσματα** (Langfred, 2004). Οι Molina-Morales et al. (2011) αναφέρουν πως η ύπαρξη εμπιστοσύνης ενισχύει την ικανότητα των συνεργαζόμενων επιχειρήσεων να ανταλλάξουν γνώσεις και ακριβείς πληροφορίες, καθώς και να συνδυάσουν σημαντικούς πόρους και κατ' επέκταση να προάγουν την καινοτομία. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και με την επιχειρηματικότητα.

Πολλές, όμως, από τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί, έχουν τονίσει ότι η υπερβολική εμπιστοσύνη δεν βοηθά αρκετά. Μια τέτοια έρευνα είναι των Molina-Morales, Martinez-Fernandez και Jasmine-Torlo (2011). Αναλυτικότερα, αναφέρουν πως η εμπιστοσύνη, μέχρι ένα σημείο βοηθά την επιχείρηση να πάρει αποφάσεις που μπορεί να εμπεριέχουν κίνδυνο και την επωφελεί, καθώς μεταφέρεται γνώση. Πέρα από το σημείο αυτό, όμως, η επιχείρηση που εμπιστεύεται πολύ, κινδυνεύει να έχει αρνητικές επιπτώσεις, όπως για παράδειγμα να πραγματοποιήσει ένα εγχείρημα που έχει μεγάλο κίνδυνο και να χάσει ένα μεγάλο μέρος των εσόδων και συνεπώς των κερδών της. Κατ' αυτόν τον τρόπο επηρεάζεται και η απόδοσή της, όσον αφορά την καινοτομία.

Τα αποτελέσματα είναι σημαντικά ακόμα και όταν η εμπιστοσύνη μεταξύ των συναλλασσομένων δεν είναι υψηλή. Η συνέπεια αυτού είναι η μια πλευρά της συναλλαγής να μη δίνει την απαιτούμενη προσοχή στην άλλη, αλλά και η δεύτερη να μη δίνει τις απαραίτητες, σχετικές και ακριβείς πληροφορίες στην πρώτη. Ως εκ τούτου, η συνεργασία δεν επωφελεί καμία πλευρά. Μάλιστα, τα άτομα υιοθετούν μια «αμυντική» συμπεριφορά, η οποία τους αναγκάζει να μην δίνουν σημασία στις πληροφορίες που λαμβάνουν και να μην συγκεντρώνονται στο πρόβλημα. Αποτέλεσμα αυτών είναι οι προσπάθειες για προαγωγή καινοτομίας ή η δημιουργία κάποιας επιχειρηματικής δράσης να μην είναι επωφελείς. Ο Zand (1972) ανέφερε ότι η έλλειψη εμπιστοσύνης μειώνει τα επίπεδα αποτελεσματικότητας σε προβλήματα που χρήζουν από κοινού επίλυσης. Η από κοινού επίλυση των προβλημάτων ενισχύει την εμπιστοσύνη.

Η ύπαρξη ή όχι της εμπιστοσύνης πρέπει να συνοδεύεται από κάποιο μηχανισμό ελέγχου ανεξάρτητα από το πόση εμπιστοσύνη υπάρχει μεταξύ των συνεργατών. Οι Das και Teng (2011) τονίζουν ότι όταν δεν υπάρχει εμπιστοσύνη χρειάζεται να γίνεται συχνός έλεγχος για τα αποτελέσματα. Ο έλεγχος, όπως ορίζεται από τους Fryxell, Dooley και Vryza (2002), είναι δομικές ρυθμίσεις που επηρεάζουν τα μέλη ενός οργανισμού. Είναι σημαντικός, καθώς βοηθάει τις συνεργαζόμενες επιχειρήσεις να πετύχουν τους στόχους τους και να μειώσουν την πιθανότητα πραγματοποίησης αποτελεσμάτων που δεν είναι επιθυμητά. Η μια επιχείρηση ελέγχει την άλλη και οι δύο μαζί αλληλεπιδρούν.

Βέβαια, στον επιχειρησιακό κλάδο, πολλές φορές δεν είναι απαραίτητη η εμπιστοσύνη, εφόσον υπάρχουν εξωτερικοί έλεγχοι. Πιο συγκεκριμένα, δύο agents μπορεί να συνεργαστούν, χωρίς να εμπιστεύονται ο ένας τον άλλον, απλά και μόνο επειδή υπάρχει κάποιος μηχανισμός ελέγχου που θα τιμωρήσει όποιον αποκλίνει από τη συνεργασία (Mayer, 1995).

Η εμπιστοσύνη, για να δημιουργηθεί και να διαρκέσει σε μακροχρόνιο ορίζοντα, πρέπει τα συνεργαζόμενα μέλη να έχουν συχνές επαφές, να ανταλλάσσουν γνώσεις, να δίνουν ακριβής πληροφορίες και λεπτομερείς επεξηγήσεις για τις αποφάσεις που λαμβάνονται, να υπάρχει ανοιχτή επικοινωνία (Ruppel-Harrinton, 2000), να αποκτήσουν το αίσθημα της κοινής ευθύνης και να λύνουν από κοινού τα τυχόν προβλήματα που προκύπτουν (Johnston, McCutcheon, Stuart και Kerwood (2004).

Πέρα από τους παραπάνω, άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την εμπιστοσύνη είναι το κοινωνικό, το οικονομικό και το κοινωνικό περιβάλλον μιας χώρας. (Zak και Knack, 1998). Σε χώρες όπου δεν υπάρχει μεγάλη κοινωνική ανισότητα, υπάρχουν υψηλά επίπεδα εμπιστοσύνης. Οι Zak και Knack (1998) πρότειναν σε χώρες με μεγάλη κοινωνική ανισότητα, οι κυβερνήσεις να επενδύσουν στην εκπαίδευση, ώστε τα άτομα που βρίσκονται στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα να μετατραπούν σε ένα παραγωγικό ανθρώπινο δυναμικό. Γενικότερα, χώρες με μεγαλύτερη αναδιανομή πλούτου, υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης και μεγαλύτερους δημόσιους τομείς εμφανίζουν μεγαλύτερα επίπεδα εμπιστοσύνης και μεγαλύτερα επίπεδα ανάπτυξης.

Η εμπιστοσύνη μεταξύ των agents ενισχύεται όταν υπάρχει αβεβαιότητα από το περιβάλλον. Σε αυτό το συμπέρασμα έφτασε ο Wang (2011), ο οποίος ερευνήσε και τις επιπτώσεις των συμβολαίων στην καινοτομική απόδοση. Ένα αποτελεσματικό συμβόλαιο περιγράφει το πώς θα γίνει η διαχείριση των μελλοντικών καταστάσεων, με ταυτόχρονη μείωση του κινδύνου σε κάθε περίπτωση. Πιο συγκεκριμένα, περιγράφει τη συμπεριφορά των συνεργαζόμενων εταιρειών ώστε να πραγματοποιηθούν οι κοινοί στόχοι τους, αλλά και την τιμωρία αν κάποιος συνεργάτης συμπεριφερθεί ωφελιμιστικά. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να πει ψέματα, να κλέψει και να πάψει να ενδιαφέρεται για το κοινό καλό, αλλά να ενδιαφέρεται για το προσωπικό του όφελος.

Όλη η ανάλυση περί εμπιστοσύνης μεταξύ κάποιων agents γίνεται για την από κοινού συνεργασία με στόχο την εκπόνηση μιας καινοτόμας δραστηριότητας ή ενός επιχειρηματικού εγχειρήματος. Οι Inkpen και Currall (2004) ανέλυσαν τα βασικά χαρακτηριστικά των από κοινού επιχειρηματικών εγχειρημάτων. Τέτοια είναι η ύπαρξη εμπιστοσύνης, ο έλεγχος και η δυνατότητα της ανταλλαγής γνώσεων. Αυτά τα στοιχεία συνεξελίσσονται και ως συνέπεια καλλιεργείται η αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των συνεργατών.

Εμπειρικά, οι Morrone, Tontoranelli και Ranuzzi (2009) έδειξαν ότι άτομα που προέρχονται από διαφορετικές περιοχές είναι δύσκολο να μοιραστούν τους ίδιους στόχους και να εμπιστευτούν ο ένας τον άλλον. Υψηλότερη είναι η εμπιστοσύνη μεταξύ ανθρώπων που παρουσιάζουν ίδια χαρακτηριστικά και είναι κοινωνικά όμοιοι. Παρόμοια αποτελέσματα έβγαλαν και οι Zak και Knack (1998). Επεσήμαναν ότι οι κοινωνίες που χαρακτηρίζονται κοινωνικά, εθνολογικά και

οικονομικά ως ομοιογενείς και έχουν λάβει τα κατάλληλα μέτρα για να αποφεύγεται ο καιροσκοπισμός είναι πιο ανεπτυγμένες.

Οι Ruppel και Harrington (2000) έχουν σαν δείγμα 111 ερωτηματολόγια από μάνατζερ και έδειξαν ότι όσο αυξάνεται το κίνητρο για πραγματοποίηση των προσωπικών συμφερόντων, τόσο μειώνεται η εμπιστοσύνη μεταξύ των συνεργατών. Αντίθετα, όσο αυξάνεται η καλοσύνη (benevolence) μεταξύ τους, τόσο αυξάνεται και η εμπιστοσύνη, με αποτέλεσμα την από κοινού ανάπτυξη καινοτόμων δραστηριοτήτων. Για την εμπιστοσύνη χρησιμοποίησαν την ερώτηση «Γενικά, βασίζομαι στους υφισταμένους μου ότι θα κρατήσουν τις δεσμεύσεις που κάνουν σε μένα», ενώ για την καινοτομία «Αυτό που κρατάει την ομάδα δεμένη είναι είναι η δέσμευση για καινοτομία και ανάπτυξη». Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το ηθικό κλίμα μεταξύ των managers και των υφισταμένων είναι αντανάκλαση της κουλτούρας και του κλίματος που επικρατεί στην επιχείρηση και έχει καλύτερη επικοινωνία και βελτιωμένη προσπάθεια για καινοτομία και δημιουργικότητα.

Οι Fryxell, Dooley και Vryza (2002) χρησιμοποίησαν δεδομένα από 129 επιχειρηματικά εγχειρήματα στις Η.Π.Α.. Έλεγξαν την επίδραση της εμπιστοσύνης και δύο ειδών ελέγχου στα επιχειρηματικά εγχειρήματα παγκόσμιας εμβέλειας. Τα αποτελέσματα που έβγαλαν είναι ότι ο κοινωνικός έλεγχος και η εμπιστοσύνη έχουν θετική επίδραση στα εγχειρήματα αυτά, ενώ ο επίσημος έλεγχος και η απόσταση της κουλτούρας μεταξύ χωρών έχουν αρνητική επίδραση (όσο διαφορετική κουλτούρα έχουν δυο χώρες, τόσο δυσκολότερη καθίσταται μια πιθανή συνεργασία μεταξύ τους).

Οι Molina-Morales, Martinez-Fernandez και Jasmine-Torlo (2011) χρησιμοποίησαν δεδομένα από 156 κατασκευαστικές εταιρείες από διαφορετικές βιομηχανικές περιοχές στη Βαλένθια. Τόσο για την εμπιστοσύνη, όσο και για την καινοτομία δεν κατάφεραν να βρουν ένα δείκτη που να ταιριάζει στη δική τους έρευνα, επομένως, χρησιμοποίησαν πολλούς δείκτες και τους προσαρμόσαν στα χαρακτηριστικά της έρευνά τους. Έδειξαν ότι η εμπιστοσύνη ακολουθεί ένα σχήμα τύπου U και το ερμηνεύουν ως εξής: η εμπιστοσύνη έχει θετικά αποτελέσματα όσον αφορά την καινοτομία, όμως μέχρι ένα σημείο. Από αυτό το σημείο και μετά, η υπερβολική εμπιστοσύνη δεν προσφέρει επιπλέον όφελος στην επιχείρηση, αντίθετα δημιουργεί προβλήματα στην απόδοσή της.

Οι Wang, YanYeung και Zhang (2011) χρησιμοποιώντας ως δεδομένα τις απαντήσεις ερωτηματολογίων από 850 κινέζικες επιχειρήσεις έχουν συμπεράνει πως υπάρχει θετική σχέση ανάμεσα στην εμπιστοσύνη και στην καινοτομική απόδοση και αρνητική σχέση μεταξύ συμβολαίων και καινοτομικής απόδοσης. Έχει βρεθεί ότι η εμπιστοσύνη και τα συμβόλαια είναι συμπληρωματικά μεταξύ τους για καινοτομική απόδοση και ότι ο συνδυασμός και των δύο έχει μεγαλύτερα οφέλη. Όμως, μεταξύ των δύο, η εμπιστοσύνη είναι πιο σημαντική, καθώς είναι ένα πιο ευέλικτο εργαλείο. Είναι αδύνατο να καθοριστούν όλοι οι όροι εκ των προτέρων. Επομένως, δεδομένης της ασύμμετρης πληροφόρησης, ένα συμβόλαιο δεν είναι τόσο αποτελεσματικό.

Οι Szabo, Ferencz και Pucihar (2013) χρησιμοποίησαν δεδομένα από το World Values Survey και από το Global Competitiveness Index και έδειξαν ότι υψηλότερα επίπεδα εμπιστοσύνης συνδέονται με υψηλότερα επίπεδα καινοτομίας. Για την εμπιστοσύνη χρησιμοποίησαν τα δεδομένα που αφορούν την ερώτηση «Σε γενικές γραμμές θα λέγατε ότι εμπιστεύεστε τους περισσότερους ανθρώπους ή ότι είστε προσεκτικοί;».

Οι Wallenburg, Cahill, Knemeyer και Goldsby (2011) χρησιμοποίησαν ως δεδομένα τις απαντήσεις από 263 ερωτηματολόγια από Αμερική και 579 ερωτηματολόγια από Γερμανία για να ελέγξουν τις πολιτισμικές διαφορές στα επίπεδα εμπιστοσύνης μεταξύ Η.Π.Α. και Γερμανίας. Τα αποτελέσματα που έβγαλαν είναι ότι οι Γερμανοί εστιάζουν στη δημιουργία και διατήρηση μιας μακροπρόθεσμης, χωρίς τριβές εμπιστοσύνης και αποφεύγουν τον κίνδυνο σε σύγκριση με τους Αμερικανούς και επενδύουν περισσότερο στις διαπροσωπικές σχέσεις και την εμπιστοσύνη. Αντίθετα, για τους Αμερικανούς η εμπιστοσύνη είναι η αντανάκλαση της ποιότητας της απρόσωπης συνεργασίας στον επιχειρησιακό κόσμο.

Οι Dakhli και Clercq (2004) χρησιμοποιούν δεδομένα από το World Development Report και από το World Values Survey σε 59 χώρες. Για την εμπιστοσύνη χρησιμοποιούν την ερώτηση «Σε γενικές γραμμές, θα λέγατε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι είναι αξιόπιστοι ή πρέπει να είσαι πολύ προσεκτικός όταν συναναστρέφεσαι μαζί τους;», ενώ για την εμπιστοσύνη στους θεσμούς «πόση εμπιστοσύνη έχετε σε οργανισμούς και θεσμούς, όπως το νομικό σύστημα, την κυβέρνηση ή τις επιχειρήσεις;». Η καινοτομία μετρήθηκε συνδυάζοντας κάποια

μέτρα σχετικά με τις τεχνολογίες που αφορούν την τεχνολογία και τις εκροές. Συμπεραίνουν ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο και η εμπιστοσύνη στους θεσμούς συσχετίζονται θετικά με την καινοτομία. Ακόμα βρήκαν ότι περιοχές με υψηλό κοινωνικό κεφάλαιο και αδύναμο ανθρώπινο κεφάλαιο δεν είναι ανεπτυγμένες.

3. Προτεινόμενη Προσέγγιση

Στην παρούσα εργασία μελετάται η σχέση της εμπιστοσύνης με την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα για τα έτη 2009 και 2014. Πρόκειται για μελέτη με διαστρωματικές παλινδρομήσεις. Η εμπιστοσύνη αναλύεται σε δύο συνιστώσες: την κοινωνική εμπιστοσύνη και την θεσμική εμπιστοσύνη. Κοινωνική εμπιστοσύνη θεωρείται η πεποίθηση των ανθρώπων ότι μπορούν να στηριχθούν στους συνανθρώπους τους, να συνεργαστούν μαζί τους και να μοιραστούν πληροφορίες και γνώσεις, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν. Όσον αφορά τη θεσμική εμπιστοσύνη, η προσέγγιση που ακολουθήθηκε είναι αυτή της άποψης των ανθρώπων ότι οι ίδιοι προστατεύονται από τις αποφάσεις της κυβέρνησης και ότι αυτή βάζει όλα τα θεμέλια ώστε να ενισχύσει τις επιχειρηματικές δράσεις των πολιτών της.

Πέρα από τις παραπάνω σχέσεις εξετάζεται και η επίδραση άλλων παραγόντων στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα. Πιο συγκεκριμένα, η οικονομική ανάπτυξη της χώρας και ο πλούτος που έχει θεωρώ ότι τις επηρεάζει, καθώς χώρες πιο πλούσιες έχουν αναπτύξει τις γνώσεις και δομές που βοηθάνε την ανάπτυξη καινοτομίας και επιχειρηματικότητας. Οι Szabo et al. (2013) χρησιμοποιούν το κατά κεφαλήν εισόδημα ως έναν δείκτη οικονομικής ευημερίας. Ένα άλλο μέγεθος που επηρεάζει τις εξεταζόμενες μεταβλητές είναι η έρευνα και η ανάπτυξη κάθε χώρας. Συχνά οι έννοιες «καινοτομία» και «έρευνα και ανάπτυξη» συγχέονται. Με την έρευνα και ανάπτυξη γίνονται γνωστές στις επιχειρήσεις και τους φορείς οι πρακτικές που πρέπει να υιοθετηθούν ώστε να αυξηθούν τα επίπεδα επιχειρηματικότητας και καινοτομίας της χώρας.

Η εκπαίδευση και η ποιότητά της είναι δύο βασικά μεγέθη που προσδιορίζουν την οικονομική κατάσταση μιας χώρας. Χώρες με υψηλά ποσοστά ατόμων που έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση χαρακτηρίζονται από εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό και ως εκ τούτου η χώρα αναπτύσσεται οικονομικά. Το παραπάνω αποτέλεσμα φαίνεται από τις δεξιότητες, τις γνώσεις και

τα εργαλεία που λαμβάνουν τα άτομα από το εκπαιδευτικό σύστημα, δηλαδή την ποιότητα της εκπαίδευσης της χώρας.

Επίσης, η ανάπτυξη της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας είναι συνδεδεμένη και με την προστασία των καινοτόμων επιχειρηματικών εγχειρημάτων. Αναλυτικότερα, η επιχείρηση που δαπανά χρήματα σε έρευνα και ανάπτυξη χρειάζεται να είναι προστατευμένη από το θεσμικό πλαίσιο και να λαμβάνει τα οικονομικά οφέλη από την επένδυσή της. Σε περίπτωση που δεν προστατεύεται, η ίδια δεν έχει κίνητρο να προβεί σε τέτοιου είδους επενδύσεις, με αποτέλεσμα το επίπεδο καινοτομίας της χώρας να παραμένει σταθερό σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Το ίδιο συμβαίνει και με την επιχειρηματικότητα. Εξίσου σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι επενδύσεις. Χάρη σ' αυτές προωθείται η έρευνα και ανάπτυξη και κατά συνέπεια η βελτίωση της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας.

Τέλος, οι καινοτόμες και επιχειρηματικές δραστηριότητες επηρεάζονται από το εξωτερικό περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσονται. Μέρος του αποτελεί και το θεσμικό περιβάλλον, το οποίο χαρακτηρίζεται από οικονομική ελευθερία και δεν περιορίζει τους agents που φέρουν έρευνα και ανάπτυξη. Απεναντίας, τους καθιστά δημιουργικούς και πιο πρόθυμους να πάρουν ρίσκα στις επιχειρηματικές δραστηριότητες που σχεδιάζουν. Ο Boudreaux (2017) έφτασε σε ένα τέτοιο συμπέρασμα, ότι δηλαδή η ύπαρξη της οικονομικής ελευθερίας είναι αντανάκλαση ενός ποιοτικού θεσμικού συστήματος το οποίο προάγει καινοτόμες δράσεις.

4. Εμπειρικό Μέρος

Σε αυτό το τμήμα περιγράφονται τα δεδομένα και τα αποτελέσματα της εργασίας. Οι χώρες που αποτελούν το δείγμα αριθμούν στις 64 και είναι οι εξής: η Αλγερία, η Αργεντινή, η Αρμενία, η Αυστραλία, το Αζερμπαϊτζάν, η Βραζιλία, η Βουλγαρία, το Μπουρκίνα Φάσο, ο Καναδάς, η Χιλή, η Κίνα, η Κολομβία, η Κύπρος, το Εκουαδόρ, η Αίγυπτος, η Εσθονία, η Αιθιοπία, Η Φιλανδία, η Γαλλία, η Γεωργία, η Γερμανία, η Γκάνα, η Γουταμάλα, το Χονγκ Κονγκ, η Ουγγαρία, η Ινδία, η Ινδονησία, Η Ιταλία, η Ιαπωνία, Η Ιορδανία, το Καζανκστάν, το Κουβέιτ, η Μαλεσία, το Μαλί, το Μεξικό, η Μολδαβία, το Μαρόκο, η Ολλανδία, η Νέα Ζηλανδία, η Νιγηρία, η Νορβηγία, το Πακιστάν, το Περού, οι Φιλιπίνες, η Πολωνία, το Κατάρ, η Ρουμανία, η Ρωσία, η Σιγκαπούρη, η Σλοβενία, η Νότια Αφρική, η Ισπανία, η Σουηδία, η Ελβετία,

η Ταϊλάνδη, το Τρινιδάδ και Τομπάγκο, η Τυνισία, η Τουρκία, η Ουκρανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, η Ουρουγουάη, το Βιετνάμ και η Ζάμπια. Η επιλογή αυτών των χωρών έγινε με βάση τη διαθεσιμότητα των δεδομένων για τις μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν.

Οι χώρες αυτές έχουν διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης, ιστορία και θεσμικό πλαίσιο. Σε αυτές θα μελετηθούν οι επιδράσεις της κοινωνικής εμπιστοσύνης και εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα κατά τα έτη 2009 και 2014.

4.1 Τα δεδομένα

Για την παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από διάφορες πηγές σε επίπεδο χωρών για τα έτη 2009 και 2014. Πιο συγκεκριμένα:

4.1.1 Εξαρτημένες Μεταβλητές

Η πρώτη εξαρτημένη μεταβλητή είναι ο δείκτης Καινοτομίας από το Global Innovation Index. Αυτός ο δείκτης βασίζεται σε ετήσιες μετρήσεις σε επίπεδο χωρών. Ουσιαστικά, είναι ο βαθμός στον οποίο οι χώρες υιοθετούν και επωφελούνται από τις κύριες τεχνολογίες, τις ανθρώπινες δεξιότητες, τις αποδόσεις των θεσμών και τις λειτουργικές και οργανωτικές δεξιότητες (GII-2007). Σύμφωνα με την αναφορά του 2017, ο δείκτης αυτός αποτελείται από δύο υπο-δείκτες: τον υπο-δείκτη Innovation Input (είναι εκείνα τα στοιχεία της κάθε χώρας που επιτρέπουν την υιοθέτηση καινοτόμων δραστηριοτήτων) και τον υπο-δείκτη Innovation Output (είναι τα αποτελέσματα των καινοτόμων δραστηριοτήτων από την κάθε χώρα). Στον υποδείκτη Innovation Input περιλαμβάνονται οι μεταβλητές που σχετίζονται με τους θεσμούς (πολιτικό, ρυθμιστικό και επιχειρησιακό περιβάλλον), το ανθρώπινο κεφάλαιο και την έρευνα (εκπαίδευση, τριτοβάθμια εκπαίδευση και έρευνα και ανάπτυξη), τις δομές (ICTs, γενικές δομές και οικολογική διατήρηση), την πολυπλοκότητα της αγοράς (πίστωση, επένδυση και εμπόριο, ανταγωνισμός και κλίμακα αγοράς) και πολυπλοκότητα επιχειρήσεων (knowledge workers, σύνδεσμοι καινοτομίας και απορρόφηση γνώσης). Από την άλλη, ο υποδείκτης Innovation Output περιλαμβάνει τις μεταβλητές που σχετίζονται με τις εκροές (outputs) γνώσης και καινοτομίας (δημιουργία, επίδραση και διάχυση γνώσης) και με τα δημιουργικά αποτελέσματα (creative outputs) (άυλα περιουσιακά στοιχεία, δημιουργικά αγαθά και υπηρεσίες και διαδικτυακή δημιουργικότητα). Η μέτρηση του δείκτη είναι σε κλίμακα από 1 μέχρι 100, με το

100 να δείχνει την άριστη χρήση καινοτομίας (The Global Innovation Index 2017-Innovation Feeding the World). Η μεταβλητή αυτή αφορά τα έτη 2009, 2010, 2014 και 2015.

Η δεύτερη εξαρτημένη μεταβλητή είναι ο δείκτης GEDI. Έχει ληφθεί από το The Global Entrepreneurship and Development Institute και δείχνει την απόδοση της κάθε χώρας σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο. Αφορά επιχειρηματικές στάσεις (attitudes), ικανότητες και στόχους του τοπικού πληθυσμού σταθμισμένες ως προς την κοινωνική και οικονομική δομή, που περιλαμβάνει τους μεταφορικούς συνδέσμους (transport links) με τις εξωτερικές αγορές. Οδηγεί σε ανακατανομή των πόρων μέσω της δημιουργίας και λειτουργίας νέων εγχειρημάτων. Αποτελείται από 14 κατηγορίες που μοιράζονται στον υπο-δείκτη των επιχειρηματικών στάσεων (attitudes sub-index), στον υπο-δείκτη των ικανοτήτων (ability sub-index) και στον υπο-δείκτη των στόχων (aspiration sub-index). Στον πρώτο υποδείκτη περιέχονται οι μεταβλητές που ανήκουν στις εξής κατηγορίες: αντίληψη ευκαιριών, δεξιότητες για ξεκίνημα επιχειρήσεων, αποδοχή κινδύνου, δίκτυα και πολιτιστική υποστήριξη. Στον δεύτερο υποδείκτη περιλαμβάνονται οι μεταβλητές που σχετίζονται με το ξεκίνημα μιας επιχείρησης λόγω ευκαιριών από την αγορά, την απορρόφηση τεχνολογίας, το ανθρώπινο κεφάλαιο και την ανταγωνισμό. Τέλος, ο τελευταίος δείκτης αφορά τις μεταβλητές που σχετίζονται με την καινοτομία προϊόντος, την καινοτομία διαδικασίας, την υψηλή ανάπτυξη, τη διεθνοποίηση και το κεφάλαιο κινδύνου. Έχει κλίμακα από 0-100, με το 100 να δείχνει τα άριστα επίπεδα επιχειρηματικότητας. Η μεταβλητή αυτή αφορά τα έτη 2009 και 2014.

4.1.2 Ανεξάρτητες Μεταβλητές

4.1.2.1 Κοινωνική Εμπιστοσύνη

Η πρώτη ανεξάρτητη μεταβλητή είναι η κοινωνική εμπιστοσύνη και προέρχεται από το World Values Survey για τα έτη 2009 και 2014. Η μεταβλητή αυτή λήφθηκε από το ερωτηματολόγιο του παραπάνω οργανισμού για την ερώτηση «Σε γενικές γραμμές θα λέγατε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι είναι αξιόπιστοι ή ότι πρέπει να είστε ιδιαίτερα προσεκτικοί όταν συναναστρέφεστε με ανθρώπους;» με πιθανές απαντήσεις: «Οι περισσότεροι άνθρωποι είναι αξιόπιστοι» και «πρέπει να είσαι πολύ προσεκτικός». Οι τιμές που παίρνει αυτή η μεταβλητή είναι το ποσοστό των ερωτηθέντων που απάντησαν πως οι άνθρωποι είναι αξιόπιστοι.

4.1.2.2 Εμπιστοσύνη στους θεσμούς

Η συγκεκριμένη ανεξάρτητη μεταβλητή προέρχεται από το World Values Survey για τα έτη 2009 και 2014. Προέρχεται από το ερωτηματολόγιο του οργανισμού αυτού και η διατυπωμένη ερώτηση είναι: «Παρακάτω δίνεται μια σειρά από οργανισμούς. Για καθένα από αυτούς, θα μπορούσατε να πείτε πόση εμπιστοσύνη έχετε σε αυτούς: «πολλή εμπιστοσύνη», «αρκετή εμπιστοσύνη», «όχι πολλή εμπιστοσύνη» ή «καθόλου εμπιστοσύνη»: Η κυβέρνηση». Οι τιμές που παίρνει η μεταβλητή αυτή είναι το ποσοστό των ατόμων που απάντησαν πως έχουν πολλή και αρκετή εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση.

4.1.3 Μεταβλητές Ελέγχου

4.1.3.1 Κατά Κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (PPP)

Το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε πραγματικούς όρους (Purchase Power Parity) προέρχεται από το World Bank και αφορά τα έτη 2009 και 2014. Έχει μετατραπεί σε αμερικάνικα δολάρια με έτος βάσης το 2011. Είναι το άθροισμα της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας όλων των κατοίκων και των παραγωγών της οικονομίας και των φόρων στα προϊόντα χωρίς τις επιδοτήσεις στην αξία των προϊόντων. Οι τιμές του είναι το συνολικό ποσό του κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε πραγματικούς όρους.

4.1.3.2 Έρευνα και Ανάπτυξη

Αυτή η μεταβλητή προέρχεται από το World Bank και είναι το ποσοστό του ΑΕΠ που δαπανάται σε έρευνα και ανάπτυξη, είτε δημόσια, είτε ιδιωτική. Η έρευνα και ανάπτυξη περιλαμβάνει τη βελτίωση της γνώσης και τη χρήση αυτής για νέες εφαρμογές και καλύπτει τη βασική και εφαρμοσμένη έρευνα, καθώς και την πειραματική ανάπτυξη. Αφορά τα έτη 2009 και 2014.

4.1.3.3 Ολοκλήρωση Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Αυτός ο δείκτης προέρχεται από τα στατιστικά της UNESCO και δείχνει το ποσοστό του πληθυσμού που έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση, δηλαδή το ανώτατο επίπεδο εκπαίδευσης. Αφορά τα έτη 2009 και 2014.

4.1.3.4 Ποιότητα Εκπαίδευσης

Είναι υπο-δείκτης του δείκτη Ανταγωνιστικότητας και οι τιμές του έχουν ληφθεί από το Global Competitiveness Report. Ο δείκτης αυτός παρουσιάζει

το βαθμό στον οποίο οι εκπαιδευτικοί θεσμοί εξοπλίζουν τα άτομα με κριτική σκέψη και δημιουργικότητα και πόσο αποτελεσματικά οι θεσμοί εγείρουν την περιέργεια των μαθητών. Οι τιμές του δείκτη είναι ποσοστά και αφορούν τα έτη 2009 και 2014.

4.1.3.5 Private Credit

Αυτή η μεταβλητή έχει ληφθεί από το World Bank και είναι η εγχώρια πίστωση που παρέχεται από τον χρηματοπιστωτικό τομέα και περιλαμβάνει πολλούς τομείς σε ακαθάριστο επίπεδο (νομισματικές αρχές, τράπεζες καταθέσεων, δανειστές, εταιρείες ασφάλισης). Η μοναδική εξαίρεση είναι η κεντρική κυβέρνηση που έχει καθαρή πίστωση. Αφορά τα έτη 2009 και 2014.

4.1.3.6 Πνευματικά Δικαιώματα

Αυτή η μεταβλητή έχει ληφθεί από τη σελίδα Heritage και αποτελεί υπο-δείκτης του δείκτη Προστασίας Πνευματικών δικαιωμάτων. Η μεταβλητή αυτή περιέχει άλλες τρεις υπο-μεταβλητές και είναι οι εξής: Προστασία πνευματικών δικαιωμάτων (έχει διεξαχθεί ένα ερωτηματολόγιο στο οποίο τα άτομα απάντησαν στην ερώτηση: «Η προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων και τα μέτρα κατά της παραποίησης στη χώρα σας είναι: 1 (αδύναμα και δεν εφαρμόζονται)-7 (ισχυρά και εφαρμόζονται)»), προστασία πατεντών (αντανακλάται η δύναμη των νόμων περί ευρεσιτεχνιών μιας χώρας που βασίζεται σε 5 κριτήρια: κάλυψη, διεθνείς συνθήκες, περιορισμοί στα δικαιώματα πατεντών, εφαρμογή και διάρκεια προστασίας) και πνευματική ιδιοκτησία (περιέχει πληροφορίες σχετικά με τα πνευματικά δικαιώματα για τις βιομηχανίες με προστασία δικαιωμάτων). Η κλίμακα που χρησιμοποιείται είναι από 1-9 και αφορά τα έτη 2009 και 2014.

4.1.3.7 Οικονομική Ελευθερία

Αυτός ο δείκτης έχει ληφθεί από τη σελίδα Heritage και αφορά στο δικαίωμα του κάθε ανθρώπου να ελέγχει την εργασία και την ιδιοκτησία του. Η μέτρησή του γίνεται με βάση 12 ποιοτικούς και ποσοτικούς παράγοντες, οι οποίοι κατηγοριοποιούνται σε 4 μεγάλες κατηγορίες: Rule of Law, Μέγεθος Κυβέρνησης, Ρυθμιστική (Regulatory) Αποτελεσματικότητα και Ανοιχτή Αγορά. Τα δεδομένα που έχουν ληφθεί αφορούν τα έτη 2009 και 2014 και η κλίμακα των τιμών είναι από 1-100.

4.2. Υποδείγματα-Αποτελέσματα

Σε αυτό το τμήμα της εργασίας περιγράφονται τα αποτελέσματα των ερευνών. Χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα για το 2009 και το 2014 για όλες τις μεταβλητές, εκτός από την καινοτομία. Για την καινοτομία χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα και για το 2010 και 2015, καθώς θέλαμε να δούμε την εξέλιξή της με το πέρασμα του χρόνου.

Στον Πίνακα 1 αναγράφονται τα υποδείγματα με εξαρτημένη μεταβλητή την καινοτομία τα έτη 2009, 2010, 2014 και 2015. Το χαρακτηριστικό στοιχείο αυτών των ετών είναι ότι αναφέρονται σε έτη κατά τη διάρκεια (2009 και 2010) και μετά την οικονομική κρίση (2014 και 2015).

Η πρώτη παλινδρόμηση είναι η επίδραση της κοινωνικής εμπιστοσύνης στην καινοτομία το έτος 2009. Σύμφωνα με τον πίνακα, η κοινωνική εμπιστοσύνη έχει μια θετική και στατιστικά σημαντική επίδραση στην καινοτομία. Το δεύτερο υπόδειγμα είναι η επίδραση της εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση στην καινοτομία το έτος 2009. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η επίδραση αυτή είναι στατιστικά μη-σημαντική. Παρόμοια αποτελέσματα παίρνουμε και στα επόμενα ζευγάρια υποδειγμάτων. Πιο συγκεκριμένα, στα υποδείγματα (3), (5) και (7) (που αφορούν την κοινωνική εμπιστοσύνη τα έτη 2009, 2014 και 2014 αντίστοιχα) η κοινωνική εμπιστοσύνη έχει θετική και στατιστικά σημαντική επίδραση στην καινοτομία (των ετών 2010, 2014 και 2015, αντίστοιχα). Αντίθετα, η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση σε κανένα από τα υποδείγματα (4), (6) και (8) (που αφορούν την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση τα έτη 2009, 2014 και 2014, αντίστοιχα) δεν έχει στατιστικά σημαντική επίδραση στην καινοτομία (των ετών 2010, 2014 και 2015).

Από τα παραπάνω αποτελέσματα συμπεραίνουμε ότι η κοινωνική εμπιστοσύνη είναι ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την προαγωγή καινοτομίας. Πιο συγκεκριμένα, όταν υπάρχει εμπιστοσύνη μεταξύ των συνεργατών, αυτοί είναι πιο πρόθυμοι να συνεργαστούν μεταξύ τους, γιατί προβλέπουν ότι θα επικρατεί αμοιβαία κατανόηση και καλοσύνη. Αυτό το αποτέλεσμα συμφωνεί με τα αποτελέσματα των Szabo, Ferencz και Pucihar (2013), ότι δηλαδή η υψηλότερη εμπιστοσύνη ενισχύει την καινοτομία.

Πίνακας 1: Απλές Παλινδρομήσεις με εξαρτημένες την Καινοτομία (τα έτη 2009, 2010, 2014, 2015)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Dependent Variables								
Independent Variables	Innovation 2009	Innovation 2009	Innovation 2010	Innovation 2010	Innovation 2014	Innovation 2014	Innovation 2015	Innovation 2015
Social Trust (2009)	46.13*** (6.148)		48.29*** (6.364)					
Trust in Government (2009)		-0.584 (5.711)		2.315 (6.071)				
Social Trust (2014)					45.31*** (5.409)		50.22*** (6.759)	
Trust in Government (2014)						1.488 (6.822)		0.347 (7.362)
Constant	37.08*** (1.507)	49.23*** (3.022)	31.59*** (1.696)	42.89*** (3.234)	29.49*** (1.489)	40.29*** (3.164)	27.72*** (2.069)	40.27*** (3.292)
N	62	62	63	63	64	64	64	64
R-sq	0.485	0.000	0.466	0.002	0.485	0.001	0.469	0.000

Standard errors in parentheses

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Αντίθετα, η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση δεν είναι σημαντική. Αυτό, ίσως, οφείλεται στο γεγονός ότι οι χώρες που χρησιμοποιήθηκαν στο δείγμα της παρούσας εργασίας δεν έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά. Πρόκειται για χώρες που δεν έχουν τα ίδια επίπεδα ανάπτυξης και κουλτούρας. Αν το δείγμα απαρτίζεται από χώρες που έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά, κατά πάσα πιθανότητα να φέρουν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα. Σε αυτό το συμπέρασμα κατέληξαν και οι Misler και Rose (1997), που ερεύνησαν χώρες με παρόμοια ιστορία (χώρες που έζησαν τον Κομμουνισμό). Τα αποτελέσματά τους έδειξαν ότι οι χώρες αυτές δεν είχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στην εμπιστοσύνη για την κυβέρνηση.

Στον Πίνακα 2 αναγράφονται τα υποδείγματα που έχουν ως εξαρτημένη την καινοτομία και κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές την κοινωνική εμπιστοσύνη και την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση μαζί με τις υπόλοιπες. Στο πρώτο υπόδειγμα του Πίνακα 2, φαίνεται πως επηρεάζουν την καινοτομία του 2009 η κοινωνική εμπιστοσύνη του 2009, το κατά κεφαλήν εισόδημα, η ποιότητα της εκπαίδευσης, η προστασία της ιδιοκτησίας και οι οικονομικές ελευθερίες της κάθε χώρας. Αντίθετα, η έρευνα και ανάπτυξη, το ποσοστό των ατόμων που ολοκλήρωσαν την τριτοβάθμια

εκπαίδευση και οι ιδιωτικές επενδύσεις έχουν στατιστικά μη-σημαντική επίδραση στην εξαρτημένη μεταβλητή.

Σε αυτά τα αποτελέσματα κάποιο ρόλο ίσως να έχει η οικονομική κρίση. Δηλαδή, σε τέτοιες περιόδους, που χαρακτηρίζονται από μεγάλη αβεβαιότητα, οι ιδιώτες δεν κάνουν επενδύσεις. Έτσι, λοιπόν, και την περίοδο 2009-2010 οι ιδιώτες δεν επένδυαν τα χρήματα τους ούτε καν στην έρευνα και ανάπτυξη, με αποτέλεσμα οι καινοτόμες πρακτικές που συνέβησαν εκείνη την περίοδο να μην βασίζονται σε αυτές τις μεταβλητές. Το ποσοστό των ατόμων που ολοκλήρωσαν την τριτοβάθμια εκπαίδευση δε φαίνεται να επηρεάζει την καινοτομία, ίσως επειδή τα άτομα αυτά δεν αποτελούσαν μέρος του εργατικού δυναμικού και επομένως οι γνώσεις και οι δεξιότητές τους δεν χρησιμοποιούνταν στην παραγωγή της καινοτομίας.

Στο επόμενο υπόδειγμα του Πίνακα 2 η εξαρτημένη μεταβλητή είναι η καινοτομία του 2009 με κύρια ανεξάρτητη την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση το 2009. Πάλι, η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση δεν επηρεάζει την εξαρτημένη, ίσως εξαιτίας της ετερογένειας του δείγματος. Και σε αυτό το μοντέλο οι μεταβλητές που επηρεάζουν την εξαρτημένη είναι οι ίδιες με το προηγούμενο.

Στο τρίτο υπόδειγμα του Πίνακα 2, η εξαρτημένη είναι η καινοτομία το έτος 2010 με κύρια ανεξάρτητη την κοινωνική εμπιστοσύνη του 2009. Σε αυτό το υπόδειγμα παρατηρούμε ότι η κοινωνική εμπιστοσύνη χάνει τη σημαντικότητά της, ενώ οι ιδιωτικές επενδύσεις πλέον επηρεάζουν την καινοτομία μαζί με το κατά κεφαλήν εισόδημα, την ποιότητα εκπαίδευσης, την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων και την οικονομική ελευθερία της κάθε χώρας.

Η κοινωνική εμπιστοσύνη έχασε τη σημαντικότητά της και αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι άλλοι παράγοντες πλέον έχουν μεγαλύτερη σημασία. Πιθανόν, οι χώρες να προσπάθησαν να βρουν άλλες μεθόδους και εργαλεία ώστε να ενισχύσουν το κλίμα καινοτομίας. Και ίσως αυτός να είναι ο λόγος που οι άλλες μεταβλητές βγήκαν στατιστικά σημαντικές. Αναλυτικότερα, το γεγονός ότι οι ιδιωτικές επενδύσεις επηρεάζουν την καινοτομία, ίσως να οφείλεται στη σημασία εύρεσης κεφαλαίων για να επενδυθούν σε νέα εγχειρήματα, προσαρμοσμένα στις νέες ανάγκες της αγοράς και τις εξελίξεις, που θα αποφέρουν έσοδα στις επιχειρήσεις και το κράτος. Το κατά κεφαλήν εισόδημα είναι πλέον σημαντικό, καθώς χάρη σε αυτό καθορίζεται το ύψος της επένδυσης.

Πίνακας 2: Πολλαπλές Παλινδρομήσεις με εξαρτημένη την καινοτομία (τα έτη 2009, 2010)

	(1)	(2)	(3)	(4)
Dependent Variables	Innovation	Innovation	Innovation	Innovation
Independent Variables	2009	2009	2010	2010
Social Trust (2009)	6.424* (3.082)		5.641 (3.194)	
GDP per capita (2009)	0.000146*** (0.0000377)	0.000167*** (0.0000383)	0.000107*** (0.0000290)	0.000126*** (0.0000306)
R&D (2009)	0.846 (0.897)	1.393 (0.877)	1.322 (0.843)	1.833 (0.911)
Tertiary Education (2009)	0.0261 (0.0210)	0.0184 (0.0235)	0.0350 (0.0230)	0.0267 (0.0265)
Quality of Education (2009)	2.150* (0.898)	2.911** (0.883)	2.735** (0.830)	3.358*** (0.932)
Private Credit (2009)	0.0124 (0.00869)	0.00866 (0.00946)	0.0157* (0.00737)	0.0124 (0.00784)
Intellectual Property Rights (2009)	0.128** (0.0387)	0.113** (0.0364)	0.0980* (0.0421)	0.0842* (0.0401)
Economic Freedom (2009)	0.156* (0.0727)	0.173* (0.0724)	0.169* (0.0720)	0.185* (0.0733)
Trust in Government (2009)		-0.648 (2.543)		-0.947 (2.791)
Constant	18.03** (5.166)	15.84** (5.185)	10.81* (4.752)	9.212 (4.904)
N	46	46	46	46
R-sq	0.947	0.942	0.944	0.939
Standard errors in parentheses				
* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001				

Σύμφωνα με προηγούμενες έρευνες, χώρες με υψηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα εμφανίζουν περισσότερη καινοτομία (Tolbert et al, 2008). Επιπροσθέτως, η οικονομική ελευθερία και το σύστημα που προστατεύει την πνευματική ιδιοκτησία είναι δύο παράγοντες οι οποίοι δίνουν κίνητρο στους actors να βρουν τρόπους να προβούν σε δραστηριότητες που ενισχύουν την καινοτομία. Σε αυτό το συμπέρασμα έφτασε και οι Boudreaux (2017) ότι δηλαδή η οικονομική ελευθερία

είναι σημαντική για την καινοτομία μιας χώρας, κυρίως μέσω της δημιουργικότητας, της προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων και του νομικού συστήματός της. Τέλος, η ποιότητα της εκπαίδευσης, είναι βασικός παράγοντας, καθώς αυτό είναι το μέτρο που δείχνει ότι οι πολίτες μιας χώρας εξοπλίζονται με τα κατάλληλα εργαλεία και τις κατάλληλες γνώσεις. Οι Tolbert et al. (2008) έδειξαν ότι χώρες με καλύτερο εκπαιδευτικό σύστημα έχουν πιο ανεπτυγμένη την καινοτομία.

Το τελευταίο υπόδειγμα του Πίνακα 2 εμφανίζει παρόμοια αποτελέσματα με το δεύτερο υπόδειγμα.

Στον Πίνακα 3 φαίνονται τα αποτελέσματα από τις παλινδρομήσεις με εξαρτημένη μεταβλητή την καινοτομία των ετών 2014 και 2015. Στο υπόδειγμα 5 που έχει εξαρτημένη μεταβλητή την καινοτομία του 2014 και κύρια ανεξάρτητη την κοινωνική εμπιστοσύνη του ίδιου έτους γίνεται φανερό ότι οι περισσότερες μεταβλητές δεν επηρεάζουν την καινοτομία. Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνική εμπιστοσύνη έχει χάσει τη σημαντικότητά της, όπως και το κατά κεφαλήν εισόδημα, μαζί με την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων. Οι μεταβλητές που πλέον επηρεάζουν την καινοτομία είναι η έρευνα και ανάπτυξη, η ποιότητα της εκπαίδευσης και η οικονομική ελευθερία.

Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι μετά την οικονομική κρίση, αν η οικονομική κρίση παίζει κάποιο ρόλο σε αυτά τα αποτελέσματα, οι χώρες επενδύουν περισσότερα χρήματα σε έρευνα και ανάπτυξη. Τα δεδομένα έχουν αλλάξει επειδή τα προηγούμενα χρόνια οι χώρες εστίασαν στην υιοθέτηση νέων μεθόδων για την προαγωγή της καινοτομίας. Η κοινωνική εμπιστοσύνη και η προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων είναι δύο παράγοντες οι οποίοι δεν έχουν πλέον σημασία για την προαγωγή της καινοτομίας, πιθανόν επειδή υιοθετήθηκαν νέες μέθοδοι. Το γεγονός ότι το κατά κεφαλήν εισόδημα έχει χάσει τη σημαντικότητά του ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι όλες οι χώρες, ανεξάρτητα από το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξής τους, εστίασαν στην επένδυση σε έρευνα και ανάπτυξη.

Στο υπόδειγμα 6 του Πίνακα 3 που έχει εξαρτημένη την καινοτομία του 2014 και κύρια ανεξάρτητη την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση εμφανίζονται παρόμοια αποτελέσματα με το υπόδειγμα 5. Για ακόμη μια φορά, η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση δεν είναι σημαντικός παράγοντας για την καινοτομία.

Τα επόμενα δύο υποδείγματα του Πίνακα 3 ((7) και (8)), έχουν ως εξαρτημένη την καινοτομία του 2015 και ως κύριες ανεξάρτητες την κοινωνική

εμπιστοσύνη του 2014 και την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση του 2014. Όπως γίνεται αντιληπτό, τα ζευγάρια υποδειγμάτων με ίδιες κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές (δηλαδή τα (5)-(7) και (6)-(8)) δεν εμφανίζουν μεγάλες διαφορές μεταξύ τους. Με άλλα λόγια, η επίδραση των μεταβλητών στην καινοτομία κατά τα έτη 2014-2015 δεν μεταβλήθηκε ουσιαστικά.

Στον Πίνακα 4 άλλαξε η εξαρτημένη μεταβλητή. Πλέον μελετάται η επίδραση της κοινωνικής εμπιστοσύνης και της εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση στην επιχειρηματικότητα. Πιο συγκεκριμένα, στα υποδείγματα (1) και (3) του Πίνακα 4, με εξαρτημένες μεταβλητές την επιχειρηματικότητα των ετών 2009 και 2014, αντίστοιχα φαίνεται ότι η κοινωνική εμπιστοσύνη στα έτη αυτά είναι στατιστικά σημαντική και την επηρεάζει (την επιχειρηματικότητα).

Αυτό συμβαίνει, κατά πάσα πιθανότητα, επειδή για να δημιουργηθεί ένα επιχειρηματικό εγχείρημα χρειάζεται εμπιστοσύνη, τόσο μεταξύ των μελών ενός οργανισμού, όσο και μεταξύ των οργανισμών, σε περίπτωση συνεργασίας. Ιδιαίτερα σε περίοδο κρίσης, που το περιβάλλον χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα, η συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων είναι σημαντική, καθώς αυτές μπορούν να μειώσουν τα κόστη τους από μια από κοινού επένδυση και σύμφωνα με τους Wang et al.(2011) η ύπαρξη εμπιστοσύνης μεταξύ συνεργατών δίνει το πλεονέκτημα της ευελιξίας στις επιχειρήσεις να αντιμετωπίσουν οποιοδήποτε πρόβλημα προκύψει μακροχρόνια και να προσαρμοστούν στις τεχνολογικές αλλαγές και αλλαγές στην αγορά.

Τα υποδείγματα (2) και (4) έχουν σαν εξαρτημένη την επιχειρηματικότητα των ετών 2009 και 2014 αντίστοιχα και σαν ανεξάρτητη την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση των ίδιων αντίστοιχων ετών. Οι μεταβλητές αυτές είναι στατιστικά μη-σημαντικές και δεν επηρεάζουν τα ποσοστά επιχειρηματικότητας. Αυτό μπορεί να συμβαίνει επειδή το δείγμα απαρτίζεται από χώρες διαφορετικής οικονομικής ανάπτυξης και διαφορετικού θεσμικού πλαισίου.

Πίνακας 3: Πολλαπλές Παλινδρομήσεις με εξαρτημένη την καινοτομία (τα έτη 2014, 2015)

	(5)	(6)	(7)	(8)
	Innovation 2014	Innovation 2014	Innovation 2015	Innovation 2015
Social Trust (2014)	3.500 (3.961)		1.563 (5.018)	
GDP per Capita (2014)	0.0000997 (0.0000734)	0.000121 (0.0000659)	0.0000853 (0.0000897)	0.0000947 (0.0000796)
R&D (2014)	3.366** (1.187)	3.451* (1.430)	4.240** (1.197)	4.229** (1.471)
Tertiary Education (2014)	0.0565 (0.0317)	0.0499 (0.0337)	0.0610 (0.0357)	0.0567 (0.0377)
Quality of Education (2014)	2.966** (0.996)	3.142** (1.100)	2.669* (1.020)	2.754* (1.138)
Private Credit (2014)	0.0104 (0.0104)	0.00868 (0.0108)	0.00758 (0.0103)	0.00651 (0.0108)
Intellectual Property Rights (2014)	0.0507 (0.103)	0.0611 (0.115)	0.0415 (0.109)	0.0512 (0.122)
Economic Freedom (2014)	0.177** (0.0634)	0.157* (0.0649)	0.238** (0.0718)	0.227** (0.0736)
Trust in Government (2014)		-0.932 (4.310)		-1.106 (4.725)
Constant	4.882 (3.742)	6.285 (4.823)	2.380 (4.136)	3.431 (5.123)
N	40	40	40	40
R-sq	0.901	0.900	0.892	0.892
Standard errors in parentheses				
* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001				

Πίνακας 4: Απλές Παλινδρομήσεις με εξαρτημένες την Επιχειρηματικότητα (τα έτη 2009, 2010, 2014, 2015)

	(1)	(2)	(3)	(4)
Dependent Variables	Entrepreneurship	Entrepreneurship	Entrepreneurship	Entrepreneurship
Independent Variables	(2009)	(2009)	(2014)	(2014)
Social Trust (2009)	70.55*** (10.12)			
Trust in Government (2009)		-9.280 (11.99)		
Social Trust (2014)			60.96*** (9.607)	
Trust in Government (2014)				2.417 (10.73)
Constant	17.92*** (2.689)	42.03*** (6.228)	28.83*** (2.698)	43.06*** (5.131)
N	44	44	59	59
R-sq	0.446	0.010	0.368	0.001
Standard errors in parentheses				
* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001				

Στον Πίνακα 5 εμφανίζονται οι παλινδρομήσεις με εξαρτημένη την επιχειρηματικότητα του έτους 2009 και κύριες ανεξάρτητες την κοινωνική εμπιστοσύνη του 2009 και την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση του 2009. Σε αυτά τα υποδείγματα όλες οι μεταβλητές, κύριες ανεξάρτητες και μεταβλητές ελέγχου, είναι στατιστικά μη-σημαντικές και καμία δεν επηρεάζει την επιχειρηματικότητα.

Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι εκείνη την περίοδο δεν υπήρχε το κατάλληλο κλίμα ώστε η επιχειρηματικότητα να ανθίσει. Η κοινωνική εμπιστοσύνη δεν αρκούσε ώστε να προβούν τα άτομα σε επιχειρηματικά εγχειρήματα. Ίσως να επηρεάζει αυτό το αποτέλεσμα το γεγονός ότι υπήρχε οικονομική κρίση και το αίσθημα της αβεβαιότητας ήταν έντονο. Αλλά και η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση δεν επηρεάζει την επιχειρηματικότητα, ίσως, λόγω ετερογένειας του δείγματος. Οι ιδιώτες δεν ήταν πρόθυμοι να επενδύσουν τα χρήματά τους, γιατί ο κίνδυνος να μην ανταμειφθούν ήταν μεγάλος. Η ποιότητα της εκπαίδευσης δεν ήταν σημαντική ίσως επειδή τα άτομα δεν ήταν πρόθυμα να χρησιμοποιήσουν τις γνώσεις τους για τη δημιουργία νέων επιχειρηματικών εγχειρημάτων, πιθανόν λόγω φόβου από την ύπαρξη αβεβαιότητας και του ασταθούς οικονομικού περιβάλλοντος. Η οικονομική

ελευθερία και η προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων δεν ήταν σημαντικές, επειδή σε ένα ασταθές και διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον, οι πιθανότητες τα άτομα που προβαίνουν σε επιχειρηματικές δραστηριότητες να μην αποζημιωθούν είναι μεγάλες.

Τέλος, στον Πίνακα 6 εμφανίζονται οι παλινδρομήσεις που έχουν εξαρτημένη την επιχειρηματικότητα το 2014 με κύριες ανεξάρτητες την κοινωνική εμπιστοσύνη το 2014 και την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση το 2014. Και οι δύο κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές είναι στατιστικά μη-σημαντικές. Το ενδιαφέρον σε αυτές τις παλινδρομήσεις είναι ότι, ενώ το ποσοστό των ατόμων που τελείωσαν την τριτοβάθμια εκπαίδευση ήταν στατιστικά μη-σημαντικό στις προηγούμενες παλινδρομήσεις, τώρα αποκτά σημαντικότητα. Αυτό συμβαίνει, ίσως, επειδή πλέον οι γνώσεις που προσκομίζουν τα άτομα από την τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι καλύτερη σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Τα άτομα αυτά κατατάσσονται στο εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό, πράγμα που, συνήθως, σημαίνει ότι είναι πιο αποτελεσματικά σε σχέση με τα υπόλοιπα. Το ίδιο συμβαίνει και με τις ιδιωτικές επενδύσεις, στο υπόδειγμα που έχει κύρια ανεξάρτητη την κοινωνική εμπιστοσύνη, οι οποίες ενισχύουν τις επιχειρηματικές δραστηριότητες. Η τελευταία στατιστικά σημαντική μεταβλητή είναι η οικονομική ελευθερία κάθε χώρας, η οποία επιτρέπει στα άτομα να παίρνουν αποφάσεις και να τις διαχειρίζονται με ελευθερία, χωρίς περιορισμούς.

Τα αποτελέσματα αυτά μπορεί να οφείλονται στο γεγονός ότι, μετά το πέρας της οικονομικής κρίσης, αυξήθηκαν οι θέσεις εργασίας, άρχισαν να χρησιμοποιούνται οι γνώσεις και οι δεξιότητες των εξειδικευμένων ατόμων με συνέπεια να βελτιωθεί η επιχειρηματικότητα. Η οικονομική ελευθερία είναι μια μεταβλητή που έχει επίδραση στην επιχειρηματικότητα, καθώς τα άτομα δεν νιώθουν περιορισμένα, αλλά είναι δημιουργικά. Αυτό το αποτέλεσμα έρχεται σε συμφωνία με την έρευνα των Misler και Rose (1997).

Πίνακας 5: Πολλαπλές Παλινδρομήσεις με εξαρτημένη την Επιχειρηματικότητα (το έτος 2009)

	(1)	(2)
Dependent Variables		
Independent Variables	Επιχειρηματικότητα 2009	Επιχειρηματικότητα 2009
Social Trust (2009)	2.597 (9.881)	
GDP per capita (2009)	0.000479 (0.000274)	0.000484 (0.000216)
R&D (2009)	1.760 (2.790)	1.773 (2.667)
Tertiary Education (2009)	0.0699 (0.114)	0.0650 (0.106)
Quality of Education (2009)	2.751 (2.749)	3.211 (2.098)
Private Credit (2009)	-0.0110 (0.0281)	-0.00925 (0.0262)
Intellectual Property Rights (2009)	0.149 (0.184)	0.151 (0.151)
Economic Freedom (2009)	0.272 (0.251)	0.268 (0.240)
Trust in Government (2009)		-0.483 (7.184)
Constant	-14.77 (17.68)	-15.81 (15.98)
N	38	38
R-sq	0.866	0.867
Standard errors in parentheses		
* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001		

Πίνακας 6: Πολλαπλές Παλινδρομήσεις με εξαρτημένη την Επιχειρηματικότητα
(το έτος 2014)

	(3)	(4)
Dependent Variables Independent Variables	Επιχειρηματικότητα 2014	Επιχειρηματικότητα 2014
Social Trust (2014)	-10.59 (10.86)	
GDP per capita (2014)	0.000139 (0.000198)	0.0000643 (0.000189)
R&D (2014)	6.111 (3.387)	5.297 (3.416)
Tertiary Education (2014)	0.164* (0.0749)	0.171* (0.0726)
Quality of Education (2014)	2.867 (2.075)	2.551 (1.881)
Private Credit (2014)	0.0495* (0.0232)	-0.0477 (0.0236)
Intellectual Property Rights (2014)	0.130 (0.204)	0.160 (0.228)
Economic Freedom (2014)	0.534* (0.243)	0.568* (0.241)
Trust in Government (2014)		-6.167 (7.667)
Constant	-17.81 (13.57)	-17.75 (13.55)
N	37	37
R-sq	0.805	0.802

Standard errors in parentheses

* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

5. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία ερευνήθηκε η επίδραση της εμπιστοσύνης στην καινοτομία. Με τον όρο «καινοτομία», συνήθως, εννοείται μια διαδικασία δημιουργίας ενός νέου προϊόντος και υπηρεσίας ή βελτίωσης της χρήσης ενός υπάρχοντος. Κύριοι φορείς της καινοτομίας είναι οι επιχειρήσεις, οι οποίες δαπανούν μέρος των εσόδων τους σε έρευνα και ανάπτυξη.

Σημαντικό ρόλο στην καινοτομία παίζει το θεσμικό πλαίσιο μιας κοινωνίας και γενικότερα μιας χώρας. Το θεσμικό πλαίσιο δεν περιορίζεται μόνο στους καταγεγραμμένους κανόνες και νόμους (τυπικούς θεσμούς), αλλά αναφέρεται και στους άτυπους, δηλαδή την κουλτούρα. Πιο συγκεκριμένα, χώρες που είναι προσανατολισμένες στο αποτέλεσμα (δηλαδή στην επίτευξη των στόχων) τείνουν να είναι πιο καινοτόμες από άλλες. Έρευνες έχουν δείξει ότι μια κοινωνία που δεν χαρακτηρίζεται από ένα αδύναμο θεσμικό πλαίσιο, προάγει καινοτόμες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Όσον αφορά την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση, σε χώρες που οι πολίτες εμπιστεύονται την κυβέρνηση και επικρατεί η άποψη ότι αυτή είναι δίκαιη και δεν υφίσταται διαφθορά, χαρακτηρίζονται από περισσότερη δημιουργικότητα και καινοτόμες επιχειρηματικές δράσεις.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της καινοτομίας είναι η εμπιστοσύνη. Τα αποτελέσματα πολλών ερευνών έδειξαν ότι η εμπιστοσύνη είναι απαραίτητη για τη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων και κατ' επέκταση για την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα. Εδώ η εμπιστοσύνη αναλύεται σε δύο συνιστώσες: την κοινωνική εμπιστοσύνη και την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση. Για τη διατήρηση της συνεργασίας οι agents πρέπει να μοιράζονται πληροφορίες και γνώσεις μεταξύ τους και να δείχνουν αμοιβαία κατανόηση. Σαφώς, υπάρχει ο κίνδυνος κάποιος από τους συνεργάτες να αποκλίνει από τη συνεργασία, όμως με τους κατάλληλους μηχανισμούς ελέγχου αυτός ο κίνδυνος μπορεί να περιοριστεί.

Τα τρέχοντα αποτελέσματα έδειξαν ότι η κοινωνική εμπιστοσύνη επηρεάζει την καινοτομία, και όχι η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση. Αυτό, μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι το δείγμα αποτελείται από χώρες με διαφορετικό θεσμικό πλαίσιο και ιστορία και κατά συνέπεια δεν μπορεί να βγει κάποιο συμπέρασμα. Ίσως αν το δείγμα απαρτιζόταν από χώρες που έχουν παρόμοιο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης ή ιστορίας, τα αποτελέσματα να έδειχναν κάποια σχέση. Άλλοι σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν την καινοτομία είναι η οικονομική

ελευθερία της κάθε χώρας και η ποιότητα της εκπαίδευσης. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι το θεσμικό πλαίσιο που δεν εμποδίζει την ελευθερία των ατόμων και των επιχειρήσεων και σε συνδυασμό με τα εργαλεία και τις γνώσεις που λαμβάνουν τα άτομα, ενισχύουν την καινοτομία που παράγει η κάθε χώρα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ενώ για το 2009 το κατά κεφαλήν εισόδημα και η προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων επηρέαζαν την καινοτομία, το 2014 έπαψαν να είναι σημαντικοί παράγοντες και τη θέση τους πήρε η επένδυση σε έρευνα και ανάπτυξη. Σημαντικό ρόλο που μπορεί να έπαιξε σε αυτό το αποτέλεσμα ίσως να είναι το πέρας της οικονομικής κρίσης, καθώς οι χώρες ίσως άρχισαν να επενδύουν σε έρευνα και ανάπτυξη, ώστε να βρεθούν εγχειρήματα προσαρμοσμένα στα νέα δεδομένα της αγοράς που να αποφέρουν κέρδος.

Παρόμοια αποτελέσματα βγήκαν όταν η εξαρτημένη ήταν η επιχειρηματικότητα. Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνική εμπιστοσύνη παίζει σημαντικό ρόλο στη βελτίωση της επιχειρηματικότητας, σε αντίθεση με την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση. Πάλι, η πιθανή εξήγηση είναι η διαφορετικότητα της οικονομικής ανάπτυξης και θεσμικού πλαισίου των χωρών του δείγματος.

Τα αποτελέσματα διαφοροποιούνται σε σχέση με τις προηγούμενες παλινδρομήσεις, καθώς με την είσοδο κι άλλων μεταβλητών, και η κοινωνική εμπιστοσύνη, και η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση είναι στατιστικά μη-σημαντικές. Όλες οι μεταβλητές χάνουν τη σημαντικότητά τους για το έτος 2009, ενώ για το έτος 2014 οι μόνες μεταβλητές που επηρεάζουν την επιχειρηματικότητα είναι το ποσοστό των ατόμων που ολοκλήρωσε την τριτοβάθμια εκπαίδευση και η οικονομική ελευθερία. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι εκείνο το έτος, πιθανόν, να δημιουργήθηκαν νέες θέσεις εργασίας, το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε και έγινε χρήση των γνώσεων και δεξιοτήτων που έλαβαν τα άτομα κατά τη διάρκεια των σπουδών τους.

Τα αποτελέσματα αυτής της εργασίας όσον αφορά την καινοτομία, είναι σε γενικές γραμμές τα προβλεπόμενα και συγχέονται με τη βιβλιογραφία και τα αποτελέσματα των προηγούμενων εμπειρικών μελετών. Όσον αφορά την επιχειρηματικότητα, οι σχέσεις είναι πολύ αδύναμες και έρχονται σε αντίθεση με τη βιβλιογραφία. Αυτό ίσως οφείλεται στις διαφορές των χωρών που απαρτίζουν το δείγμα.

Βιβλιογραφία

- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J., 2001. The colonial origins of comparative development: an empirical investigation. *Am. Econ. Rev.* 91, 1369–1401
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J., 2002. Reversal of fortune: geography and institutions in the making of the modern world income distribution. *Q. J. Econ.* 117, 1231–1294
- Acemoglu, D., Johnson, S., 2005. Unbundling institutions. *J. Polit. Econ.* 113, 949–995
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J., 2012. The colonial origins of comparative development: an empirical investigation: reply. *Am. Econ. Rev.* 102, 3077–3110
- Ahlstrom, D. & Bruton, G.D. (2001). Learning from successful local private firms in China: Establishing legitimacy. *Academy of Management Executive*, 15(4), 72–83
- Ahlstrom D, Bruton G.D, “Rapid Institutional Shifts and the Co-evolution of Entrepreneurial Firms in Transition Economies”, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 2010
- Anderson, E. and B. Weitz (1989), “Determinants of Continuity in Conventional Industrial Channel Dyads,” *Marketing Science*, 8, 4, 310–323
- Anderson, J. C. and J. A. Narus (1990), “A Model of Distributor Firm and Manufacturer Firm Working Partnership,” *Journal of Marketing*, 54, January, 42–58
- Aragon-Mendoza Juan, Pardo del Val Manuela, Roig-Dobón Salvador, “The influence of institutions development in venture creation decision: A cognitive view”, 2016, *Journal of Business Research*
- Battilana J., Leca B., Boxenbaum E., “How Actors Change Institutions: Towards a Theory of Institutional Entrepreneurship”, *The Academy of Management Annals*, 3:1, 65–107
- Bazhal I., “The Theory Of Economic Development Of J.A. Schumpeter: Key Features”, *Mpra Paper No. 69883*, (2016), Utc
- Bonchek, M.S. & Shepsle, K.A. (1996). *Analyzing politics: Rationality, behavior and institutions*. New York: W.W. Norton & Co
- Boon, S.D., Holmes J.G., (1991), “Partner contributions as predictors of equity share in international joint ventures”, *Journal of International Business Studies* 22: 63–78
- Boudreaux C. J., (2017), “Institutional quality and innovation: some cross-country evidence”, *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, Vol. 6 Iss 1
- Bromiley, P. and L. L. Cummings (1995), “Transaction Costs in Organizations with Trust,” in R. Bies, B. Sheppard, and R. Lewicki (Eds.), *Research on Negotiation in Organizations*, Greenwich, CT: JAI Press
- Bruton GD, Ahlstrom D, Li HL, “Institutional theory and entrepreneurship: where are we now and where do we need to move in the future?”, *Entrepreneurship theory and practice* 34 (3), (2010), 421–440
- Carney, M., Gedajlovic, E., & Yang, X. (2009). Varieties of Asian capitalism: Toward an institutional theory of Asian enterprise. *Asia Pacific Journal of Management*, 26, 361–380.
- COM(2003)27 final, Green Paper on Entrepreneurship in Europe, Brussels, 21.1.2003
- COM (95) 688 final, Green Paper on Innovation, 20 December 1995. [Bulletin of the European Union Supplement 5/95]
- Cornell University, INSEAD, and WIPO (2017): “The Global Innovation Index 2017: Innovation Feeding the World”, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva.
- Cumming D., “Government policy towards entrepreneurial finance: Innovation investment funds”, *Journal of Business Venturing* 22 (2007) 193–235
- Das T. K., Teng B.-S., “Trust, Control, and Risk in Strategic Alliances: An Integrated Framework”, *Organization Studies* Vol. 22, (2001) 251–283

- Doney P. M. , Cannon J. P., “ An Examination of the Nature of Trust in Buyer-Seller Relationships”, *Journal of Marketing*, Vol. 61, No. 2 (Apr., 1997), pp. 35-51
- Dovey Ken, (2009), "The role of trust in innovation", *The Learning Organization*, Vol. 16 Iss: 4 pp. 311 -325
- Elfring T, Hulsink W, “Networks on Entrepreneurship: The Case of High-technology Firms”, *Small Business Economics* **21**: 409–422, 2003
- Fawcett S. E, Jones S.L., Fawcett A. M., “Supply chain trust: The catalyst for collaborative innovation”, *Business Horizons* (2012) 55, 163—178
- Fryxell G.E., Dooley R.S., Vryza M., “After The Ink Dries: The Interaction Of Trust And Control In Us-Based International Joint Ventures”, *Journal of Management Studies* 39:6 September 2002
- Gambetta D., (1988), “Can we trust trust? In *Trust: Making and breaking cooperative relations*”, Diego Gambetta (ed.), 213-237. New York: Blackwell
- George G., Prabhu G.N., “Developmental financial institutions as technology policy instruments: implications for innovation and entrepreneurship in emerging economies”, *Research Policy* 32 (2003) 89–108
- Gilsing V., Nooteboom B., “Density and strength of ties in innovation networks: an analysis of multimedia and biotechnology”, *European Management Review* 2 (3), 179-197
- Harbi S.E., Anderson A.R., Institutions and the shaping of different forms of entrepreneurship *The Journal of Socio-Economics* 39 (2010) 436–444
- Hasan I., Kobeissi N., Wang H. and Zhou M.,” Bank financing, institutions and regional entrepreneurial activities: Evidence from China”, 2017, *International Review of Economics and Finance*
- Hillman, A.J. &Hitt, M.A. (1999). Corporate political strategy formulation: A model of approach, participation, and strategy decisions. *Academy of Management Review*, 24, 825–842
- Inkpen A.C., Currall S.C., “The Coevolution of Trust, Control, and Learning in Joint Ventures”, *Organization Science*, Vol. 15, No. 5, September–October 2004, pp. 586–599
- Johnson D., (2001), "What is innovation and entrepreneurship? Lessons for larger organisations", *Industrial and Commercial Training*, Vol. 33 Iss 4 pp. 135 – 140
- Johnston D.A., McCutcheon D.M., Stuart F.I., Kerwood H., “Effects of supplier trust on performance of cooperative supplier relationships”, *Journal of Operations Management* 22 (2004) 23–38
- Kee, H. W., & Knox, R. E. 1970. Conceptual and methodological considerations in the study of trust. *Journal of Conflict Resolution*. 14: 357-366
- Landry P., Amara N., Lamari M., “Does social capital determine innovation? To what extent?”, *Technological Forecasting & Social Change*, 69 (2002) 681–701
- Langfred C. W., “Too Much Of A Good Thing? Negative Effects Of High Trust And Individual Autonomy In Self-Managing Teams”, *Academy of Management Journal* 2004, Vol. 47, No. 3, 385–399.
- Levin DZ, Cross R , “The strength of weak ties you can trust: The mediating role of trust in effective knowledge transfer”, *Management science* 50 (11), 2002, 1477-1490
- Li X., “Specialization, institutions and innovation within China's regional innovation systems”, 2015, *Technological Forecasting & Social Change* 100, 130–139
- Mayer R. C., Davis J. H., Schoorman F. D., “An Integrative Model of Organizational Trust”, *The Academy of Management Review*, Vol. 20, No. 3 (Jul., 1995), pp. 709-734
- McAllister D. J., “Affect- And Cognition-Based Trust As Foundations For Interpersonal Cooperation In Organizations”, *Academy of Management Journal* 1995. Vol. 38, No. 1, 24-59.

- Mishler W., Rose R., "Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies", *The Journal of Politics*, Vol. 59, No. 2 (May, 1997), pp. 418-451
- Molina-Morales F.X., Martinez-Fernandez M.T. and Jasmine Torlo V., "The Dark Side of Trust: The Benefits, Costs and Optimal Levels of Trust for Innovation Performance", *Long Range Planning* 44(2011) 118-133
- Moolenaar N.M., Sleegers P.J.C., "Social networks, trust, and innovation. How social relationships support trust and innovative climates in Dutch Schools", *Social network theory and educational change*, 2010, 97-114
- Morrone, A., N. Tontoranelli and G. Ranuzzi (2009), "How Good is Trust? Measuring Trust and its Role for the progress of Societies", *OECD Statistics Working Paper*, OECD Publishing, Paris
- Muralidharan E., Pathak S., "Informal institutions and international entrepreneurship", *International Business Review* (2016)
- Neace M. B., "Entrepreneurs in Emerging Economies: Creating Trust, Social Capital, and Civil Society", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 565, Civil Society and Democratization (Sep., 1999), pp. 148-161
- Nelson R.R., Nelson K., "Technology, institutions, and innovation systems", *Research Policy* 31 (2002) 265-272
- Nooteboom B., "Social Capital, Institutions and Trust", *Review of Social Economy*, Vol. 65, No. 1, Beyond Social Capital (MARCH 2007), pp. 29-53
- OECD, 2005, *The Measurement of Scientific and Technological Activities: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data: Oslo Manual*, Third Edition prepared by the Working Party of National Experts on Scientific and Technology Indicators, OECD, Paris, para. 146.
- OECD (2011), "Trust", in *Society at a Glance 2011: OECD Social Indicators*, OECD Publishing, Paris.
- Rempel J. K., Holmes J. G., Zanna M. P., "Trust in Close Relationships", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1985, Vol. 49, No. 1, 95-112
- Romer, P. 2010. What part of globalization matter for catch-up growth? *American Economic Review: Papers & Proceedings* 100, 94-98
- Ruppel C. P., Harrington S.J., "The Relationship of Communication, Ethical Work Climate, and Trust to Commitment and Innovation", *Journal of Business Ethics*, Vol. 25, No. 4 (Jun., 2000), pp. 313-328
- Schoorman F. D., Mayer R.C. , Davis J.H. , "An Integrative Model Of Organizational Trust: Past, Present, And Future", *Academy Of Management Review* 2007, Vol. 32, No. 2, 344-354.
- Schumpeter, J.A. (1934), "The theory of economic development", Cambridge, MA: Harvard University Press
- Scott, W.R. (2001). *Institutions and organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications
- Śledzik, Karol, "Schumpeter's View on Innovation and Entrepreneurship" (April 29, 2013). *Management Trends in Theory and Practice*, (ed.) Stefan Hittmar, Faculty of Management Science and Informatics, University of Zilina & Institute of Management by University of Zilina, 2013
- Soumitra D., INSEAD , Caulkin S., "The power of Innovation", *World Business and INSEAD* (2007)
- Szabo S., Ferencz V., Pucihar A., "Trust, Innovation and Prosperity", *Quality Innovation Prosperity* 17 (2), 1-8
- Tolbert C.J., Mossberger K., Mcneal R. "Institutions, Policy Innovation, and E-Government in the American States", *Public Administration Review*, Vol. 68, No. 3. (May 2008), pp. 549-563

- Uslaner E.M., "The moral foundations of trust", Cambridge University Press (2002)
- Vargo S.L., Wieland H., Akaka M., "Innovation through institutionalization: A service ecosystems perspective", *Industrial Marketing Management* 44 (2015) 63–72
- Wallenburg C.M., Cahiii D.L., Knemeyer A.M. and Goldsby T.J., "Commitment and Trust as Drivers of Loyalty in Logistics Outsourcing Relationships: Cultural Differences Between the United States and Germany", *Journal of Business Logistics*, 2011, 32(1): 83-98
- Wang C., "Can institutions explain cross country differences in innovative activity? ", *Journal of Macroeconomics* 37 (2013) 128–145
- Wang L., Yan Yeung J.H., Zhang M., "The impact of trust and contract on innovation performance: The moderating role of environmental uncertainty", *Int. J. Production Economics* 134 (2011) 114–122
- West , Darrell . 2000a .*Assessing E-Government: Th e Internet, Democracy, and Service Delivery by State and Federal Governments* . Washington, DC : World Bank
- Zaheer A., McEvily B., Perrone V., "Does Trust Matter? Exploring the Effects of Interorganizational and Interpersonal Trust on Performance", *ORGANIZATION SCIENCE*/Vol. 9, No. 2, March–April 1998
- Zak, Paul J. and Knack, "Stephen, Trust and Growth" , (1998), (<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.136961>)
- Zand D.E., "Trust and Managerial Problem Solving", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 17, No. 2 (Jun. 1972), pp. 229-239